

METODYKA PRACY BIEGŁEGO PSYCHIATRY, PSYCHOLOGA ORAZ SEKSUOLOGA W SPRAWACH KARNYCH, NIELETNICH ORAZ WYKROCZEŃ

Krzysztof Eichstaedt, Piotr Gałęcki, Andrzej Depko

METODYKI

WYDANIE 4

METODYKA PRACY BIEGŁEGO PSYCHIATRY, PSYCHOLOGA ORAZ SEKSUOLOGA W SPRAWACH KARNYCH, NIELETNICH ORAZ WYKROCZEŃ

Krzysztof Eichstaedt, Piotr Gałęcki, Andrzej Depko

METODYKI

WYDANIE 4

Stan prawny na 1 kwietnia 2022 r.

Wydawca
Monika Pawłowska

Redaktor prowadzący
Livia Śpiewak

Opracowanie redakcyjne
Violet Design

Projekt okładek serii
Wojtek Janikowski, Przemek Dębowski

Poszczególne rozdziały napisali:
Krzysztof Eichstaedt – I, II, III, IV, V pkt 1–14, VII, XV pkt 1–4, XVI pkt 1–3,
XVII, część trzecia pkt 3
Piotr Gałęcki – V pkt 15, VI, XI, XII, XIII, XIV, XV pkt 5–7, XVI pkt 4–5,
część trzecia pkt 1
Andrzej Depko – X, część trzecia pkt 2
Aleksandra Krasowska i Andrzej Depko – VIII i IX

prawolubni

Ta książka jest wspólnym dziełem twórcy i wydawcy. Prosimy, byś przestrzegał przysługujących im praw. Książkę możesz udostępnić osobom bliskim lub osobiście znanym, ale nie publikuj jej w internecie. Jeśli cytujesz fragmenty, nie zmieniaj ich treści i koniecznie zaznacz, czyje to dzieło. A jeśli musisz skopiować część, rób to jedynie na użytek osobisty.

Szanujmy prawo i własność
Więcej na www.legalnakultura.pl
Polska Izba Książki

© Copyright by Wolters Kluwer Polska Sp. z o.o., 2022

ISBN 978-83-8286-194-5
4. wydanie

Wolters Kluwer Polska Sp. z o.o.
Dział Praw Autorskich
01-208 Warszawa, ul. Przyokopowa 33
tel. 728 313 462
e-mail: PL-ksiazki@wolterskluger.com

księgarnia internetowa www.profinfo.pl

SPIS TREŚCI

Wykaz skrótów	13
Słowo wstępne	15

CZĘŚĆ PIERWSZA PODSTAWY PRAWNE OPINIOWANIA W SPRAWACH PSYCHIATRYCZNYCH, PSYCHOLOGICZNYCH ORAZ SEKSUOLOGICZNYCH

Rozdział I

Podstawowe zasady procesowe rządzące polskim procesem karnym	19
1. Uwagi wstępne	19
2. Zasada prawdy materialnej	21
3. Zasada swobodnej oceny dowodów	22
4. Zasada obiektywizmu	26
5. Zasada bezpośredniości	27
6. Zasada skargowości	30
7. Zasada kontrydiktoryjności	31
8. Zasada legalizmu	32
9. Zasada domniemania niewinności	34
10. Zasada tłumaczenia wszystkich wątpliwości na korzyść oskarżonego (podejrzanego)	35
11. Zasada prawa do obrony	37
12. Zasada jawności	39
13. Zasada ciężaru dowodzenia w procesie karnym	41
Literatura	42

Rozdział II

Zasady odpowiedzialności karnej (zagadnienia wybrane)	45
1. Uwagi wstępne	45
2. Warunki odpowiedzialności karnej	46
3. Zbrodnia i występki	47
4. Strona przedmiotowa czynu zabronionego	48
5. Strona podmiotowa czynu zabronionego	49

6. Wiek sprawcy czynu ponoszącego odpowiedzialność na zasadach przewidzianych w Kodeksie karnym	52
Literatura	54

Rozdział III

Formy popełnienia przestępstwa	55
1. Uwagi wstępne	55
2. Stadialne formy popełnienia przestępstwa	55
2.1. Przygotowanie do popełnienia przestępstwa	56
2.2. Usiłowanie popełnienia przestępstwa	58
2.3. Dokonanie czynu zabronionego	60
3. Zjawiskowe formy popełnienia przestępstwa	60
3.1. Sprawstwo, współsprawstwo, sprawstwo kierownicze oraz sprawstwo polecające	61
3.2. Podżeganie do popełnienia przestępstwa	64
3.3. Pomocnictwo do popełnienia przestępstwa	66
Literatura	68

Rozdział IV

Okoliczności wyłączające odpowiedzialność karną	71
1. Uwagi wstępne	71
2. Obrona konieczna	73
3. Stan wyższej konieczności	78
4. Ryzyko nowatorstwa	80
5. Błąd co do okoliczności stanowiącej znamię czynu zabronionego (<i>error facti</i>)	81
6. Błąd co do okoliczności wyłączającej bezprawność	82
7. Nieświadomość bezprawności (<i>error iuris</i>)	83
8. Niepoczytalność	85
9. Czynności medyczne	87
Literatura	88

Rozdział V

Biegły w postępowaniu karnym	93
1. Uwagi wstępne	93
2. Odpowiedzialność karna biegłych za umyślne oraz nieumyślne przedstawienie fałszywej opinii	94
3. Tryb ustanawiania biegłych sądowych	96
4. Biegły powołany <i>ad hoc</i>	99
5. Powołanie biegłego do sporządzenia opinii przez organ procesowy	102
6. Okoliczności wyłączające biegłego od możliwości sporządzenia opinii w sprawie	108
7. Dostęp biegłego do akt sprawy	114
8. Obecność organu procesowego przy badaniach przeprowadzanych przez biegłego	118
9. Tajemnica zawodowa biegłego	118
10. Obserwacja sądowo-psychiatryczna	120
10.1. Uwagi wstępne	120

10.2. Prawne przesłanki orzeczenia przez sąd obserwacji sądowo-psychiatrycznej	121
10.3. Czas trwania obserwacji sądowo-psychiatrycznej i możliwość jej przedłużenia	126
10.4. Środki zaskarżenia	129
10.5. Oczekiwania organów procesowych wobec opinii psychiatrycznej, psychologicznej i seksuologicznej oraz najczęstsze uchybienia, jakie towarzyszą wydanej opinii	130
11. Środki zabezpieczające	134
11.1. Uwagi wstępne	134
11.2. Rodzaje środków zabezpieczających	135
11.3. Prawne przesłanki orzekania izolacyjnego oraz nieizolacyjnych środków zabezpieczających	137
11.4. Oczekiwania organów procesowych wobec biegłych psychiatrów, seksuologów i psychologów w związku z orzekaniem leczniczych środków zabezpieczających	143
11.5. Wykonanie środków zabezpieczających	145
11.5.1. Organ właściwy do wykonania środków zabezpieczających	145
11.5.2. Wykonanie izolacyjnego środka zabezpieczającego	146
11.5.2.1. Rodzaje zakładów psychiatrycznych oraz przesłanki prawne uzasadniające umieszczenie sprawy w określonym zakładzie psychiatrycznym	147
11.5.2.2. Wykonanie izolacyjnego środka zabezpieczającego oraz rola i znaczenie komisji penitencjarnej	149
11.5.2.3. Struktura okresowej opinii wydanej co do osoby umieszczonej na detencji oraz najczęstsze uchybienia w sporządzonej opinii	151
11.5.2.4. Orzekanie przez sąd o dalszym stosowaniu wobec sprawcy pobytu w zakładzie psychiatrycznym	153
11.5.2.5. Zezwolenie na czasowy pobyt sprawcy poza zakładem psychiatrycznym jako m.in. element kontroli funkcjonowania sprawcy w warunkach wolnościowych	157
11.5.3. Wykonanie nieizolacyjnych środków zabezpieczających	159
12. Przesłuchanie pokrzywdzonego oraz świadka poniżej lat 15 w obecności biegłego psychologa	161
12.1. Uwagi wstępne	161
12.2. Procesowe przesłanki przesłuchania pokrzywdzonego oraz świadka poniżej 15 lat	162
12.3. Przeprowadzenie czynności przesłuchania przez sąd oraz osoby obecne przy przesłuchaniu	163
12.4. Oczekiwania organu procesowego wobec biegłego psychologa biorącego udział w przesłuchaniu	165
13. Przesłuchanie dorosłego świadka z udziałem biegłego lekarza lub biegłego psychologa oraz poddanie go badaniu psychologicznemu (art. 192 k.p.k.)	166
13.1. Uwagi wstępne	166

13.2. Procesowe przesłanki przesłuchania świadka z udziałem biegłego lekarza lub psychologa (istnienie wątpliwości co do stanu psychicznego świadka, jego stanu rozwoju umysłowego, zdolności postrzegania lub odtwarzania przez niego postrzeżeń)	167
13.3. Oczekiwania organów procesowych wobec opinii biegłego	168
14. Wynagrodzenie za sporządzoną opinię oraz przeprowadzoną obserwację sądowo-psychiatryczną	169
14.1. Stawka godzinowa	171
14.2. Stawka według taryfy zryczałtowanej	172
15. Rodzaje opinii	174
Literatura	178

CZĘŚĆ DRUGA

OPINIOWANIE PSYCHIATRYCZNE, PSYCHOLOGICZNE ORAZ SEKSUOLOGICZNE W SPRAWACH KARNYCH, NIELETNICH I WYKROCZEŃ

Rozdział VI

Opinia psychiatryczna	185
1. Zaburzony psychicznie przestępca	185
2. Niepoczytalność	192
3. Ograniczona poczytalność	194
4. Zaburzenia i choroby psychiczne mogące stanowić podstawę ograniczenia lub zniesienia poczytalności	195
5. Stan nietrzeźwości lub odurzenia powodujący wyłączenie lub ograniczenie poczytalności, który sprawca przewidywał albo mógł przewidzieć (art. 31 § 3 k.k.)	197
6. Rola psychiatry, psychologa, seksuologa oraz biegłych innych specjalności w wydaniu opinii sądowo-psychiatrycznej	201
6.1. Rola psychiatry wobec oskarżonego (podejrzanego)	201
6.2. Rola psychiatry wobec skazanego	202
6.3. Rola biegłego psychiatry wobec pokrzywdzonego i świadka	203
6.4. Rola lekarzy innych specjalności w wydaniu opinii sądowo-psychiatrycznej	203
7. Przebieg badań psychiatrycznych, seksuologicznych, psychologicznych oraz innych w związku z wydaniem opinii na podstawie badań ambulatoryjnych	206
8. Treść oraz forma opinii sądowo-psychiatrycznej wydanej w warunkach ambulatoryjnych	209
8.1. Uwagi ogólne	209
8.2. Forma opinii sądowo-psychiatrycznej wydanej w warunkach ambulatoryjnych	210
8.3. Treść opinii sądowo-psychiatrycznej wydanej w warunkach ambulatoryjnych	210
9. Obserwacja sądowo-psychiatryczna	216
9.1. Uwagi wprowadzające	216
9.2. Przebieg i czas trwania obserwacji sądowo-psychiatrycznej	217

9.3. Miejsce przeprowadzenia obserwacji sądowo-psychiatrycznej	218
9.4. Treść i forma opinii wydanej na skutek przeprowadzenia obserwacji sądowo-psychiatrycznej	222
9.4.1. Forma opinii sądowo-psychiatrycznej wydanej na skutek obserwacji sądowo-psychiatrycznej	222
9.4.2. Treść opinii sądowo-psychiatrycznej wydanej na skutek obserwacji sądowo-psychiatrycznej	222
10. Opiniowanie przez instytucję naukową lub specjalistyczną (przebieg opiniowania i sporządzenie opinii)	227
Literatura	228

Rozdział VII

Postępowanie wobec osób z zaburzeniami psychicznymi stwarzających

zagrożenie życia, zdrowia lub wolności seksualnej innych osób	231
1. Uwagi ogólne	231
2. Zakres stosowania ustawy	233
3. Tryb postępowania	236
4. Nadzór prewencyjny	239
5. Umieszczenie w ośrodku	240
Literatura	242

Rozdział VIII

Diagnostyka zaburzeń preferencji seksualnych – wybrane trudności i kontrowersje

1. Uwagi wprowadzające	243
2. Zaburzone preferencje seksualne w systemach klasyfikacyjnych ICD i DSM – zmiany i kontrowersje	244
3. Badanie reakcji genitalnej na prezentowane treści o charakterze erotycznym a diagnostyka zaburzeń preferencji seksualnych w Polsce i na świecie	249
4. Główne wątpliwości związane z zastosowaniem narzędzi służących do wywołanej bodźcami audiowizualnymi reakcji genitalnej dla celów diagnostycznych	251
4.1. Główne założenia	251
4.2. Różnice metodologiczne ośrodków na świecie	251
4.3. Parametry psychometryczne testu – rzetelność, czułość, swoistość	252
4.4. Zjawisko <i>non/low responders</i>	252
4.5. Wątpliwości etyczne i prawne	253
4.6. Wnioski i przeznaczenie	253
5. Zastosowanie PPG w diagnostyce sprawców przestępstw przeciwko wolności seksualnej – podsumowanie	254
6. Badanie poligraficzne – możliwości zastosowania narzędzia w terapii i prewencji przestępczości seksualnej	254
Literatura	256

Rozdział IX

Ocena ryzyka ponownego popełnienia przestępstwa przeciwko wolności seksualnej

1. Uwagi wprowadzające	259
2. Ryzyko ponownego popełnienia przestępstwa	261

3. Statyczne czynniki ryzyka ponownego popełnienia przestępstwa	263
4. Dynamiczne czynniki ryzyka ponownego popełnienia przestępstwa	264
Literatura	265

Rozdział X

Opinia seksuologiczna	267
1. Uwagi wprowadzające	267
2. Metodologia pracy biegłego seksuologa	269
3. Model Pola Zachowań Seksualnych – koncepcja uwarunkowań zachowań seksualnych	287
3.1. Proponowany zakres pojęciowy	287
3.2. Motywacja zachowania seksualnego	288
3.3. Funkcja zachowania seksualnego	288
3.4. Model Pola Zachowań Seksualnych	289
3.5. Pola Zachowań Seksualnych	289
4. Struktura opinii sądowo-seksuologicznej	290
5. Przestępstwa seksualne a poczytalność	292
6. Kompetencje biegłych seksuologów a przyczyny błędów w opiniowaniu sądowo-seksuologicznym	295
7. Leczenie preferencyjnych sprawców przemocy seksualnej	300
8. Przykładowa opinia seksuologiczna	306
Literatura	318

Rozdział XI

Opinia psychologiczna	321
1. Poddanie świadka badaniu psychologicznemu	321
1.1. Wywiad kliniczny	322
1.2. Obserwacja zachowania w trakcie badania	324
1.3. Testy inteligencji i testy zdolności	324
1.4. Metody badania poszczególnych funkcji poznawczych	326
1.5. Kwestionariusze osobowości	329
1.6. Testy projekcyjne	333
1.7. Ocena występowania cech uszkodzenia ośrodkowego układu nerwowego (OUN)	334
2. Rola biegłego psychologa w poszczególnych etapach postępowania karnego oraz udział w przesłuchaniu świadka	338
3. Treść i forma sporządzonej opinii	341
4. Typowe przypadki oraz przykładowe opinie	345
4.1. Opiniowanie psychologiczne niepoczytalności	345
4.2. Opiniowanie psychologiczne w przypadku seksualnego wykorzystywania dzieci	346
4.3. Opiniowanie psychologiczne w przypadku zabójstw	349
4.4. Opiniowanie psychologiczne sprawców uzależnionych od substancji odurzających lub działających pod ich wpływem	350
4.5. Opiniowanie psychologiczne sprawców z tzw. podwójną diagnozą	351
4.6. Opiniowanie psychologiczne w przypadku symulacji	352

4.7. Opiniowanie psychologiczne w przestępstwach na tle seksualnym	355
4.8. Opiniowanie psychologiczne w przypadku odmowy podejrzanego lub oskarżonego aktywnego udziału w badaniu	356
4.9. Opiniowanie psychologiczne w sprawach nieletnich	356
4.10. Opiniowanie psychologiczne działania w stanie silnego wzburzenia	358
Literatura	359

Rozdział XII

Prognoza społeczno-kryminologiczna dokonana w opinii sporządzonej

przez biegłego psychologa	363
1. Uwagi wprowadzające	363
2. Rola psychologa w tworzeniu prognozy penitencjarnej	364
3. Rola psychologa w tworzeniu indywidualnego programu terapeutycznego	366
4. Rola psychologa w przygotowaniu prognozy kryminologiczno-społecznej	368
Literatura	371

Rozdział XIII

Opiniowanie związane z orzeczeniem środków zabezpieczających

1. Przesłanki medyczne uzasadniające orzeczenie środka zabezpieczającego	373
2. Treść i forma opinii psychiatrycznej, seksuologicznej i psychologicznej oraz prognoza prawdopodobieństwa popełnienia przez sprawcę w przyszłości ponownie czynu zabronionego	377
3. Przesłanki psychologiczne stosowania środków zabezpieczających	381
4. Zaburzenia osobowości	383
5. Zaburzenia preferencji seksualnych	384
6. Psychopatia – charakterystyka zjawiska	385
7. Skuteczność oddziaływań terapeutycznych wobec skazanych z osobowością psychopatyczną	386
Literatura	388

Rozdział XIV

Opiniowanie w sprawach o zabójstwo dokonane pod wpływem silnego wzburzenia

(afektu) usprawiedliwionego okolicznościami	389
1. Uwagi wstępne	389
2. Definicja pojęcia zabójstwa dokonanego pod wpływem silnego wzburzenia usprawiedliwionego okolicznościami	390
3. Przebieg badania oraz treść i forma sporządzonej opinii	393
Literatura	394

Rozdział XV

Opiniowanie o stanie zdrowia psychicznego nieletniego

1. Uwagi wstępne	395
2. Opinia ambulatoryjna o stanie zdrowia psychicznego nieletniego	396
3. Przesłanki prawne oraz tryb postępowania w celu orzeczenia obserwacji psychiatrycznej nieletniego	398

4. Czas trwania obserwacji psychiatrycznej nieletniego oraz miejsce jej przeprowadzenia	401
5. Metody badawcze stosowane przy opiniowaniu nieletnich (różnice w odniesieniu do opiniowania osób dorosłych)	402
6. Struktura opinii sporządzonej w warunkach ambulatoryjnych	405
7. Struktura opinii wydanej na skutek przeprowadzenia obserwacji nieletniego	405
Literatura	406

Rozdział XVI

Opiniowanie w sprawach dotyczących wykroczeń	407
1. Uwagi wstępne	407
2. Przesłanki dopuszczenia dowodu z opinii biegłego psychiatry w celu ustalenia stanu zdrowia psychicznego obwinionego	408
3. Brak możliwości orzeczenia obserwacji sądowo-psychiatrycznej w sprawach o wykroczenia i sposoby postępowania w sytuacji, gdy jednorazowe badanie ambulatoryjne nie dostarczy wystarczających materiałów do wypowiedzenia się co do poczytalności obwinionego	410
4. Metody badawcze stosowane przez biegłych w sprawach dotyczących wykroczeń	410
5. Struktura sporządzonej przez biegłego opinii	411
Literatura	412

Rozdział XVII

Sądowa ocena sporządzonej opinii oraz przeprowadzonej obserwacji

sądowo-psychiatrycznej	413
1. Przesłuchanie biegłych sporządzających opinię jako element oceny opinii	413
2. Konfrontacja biegłych	415
3. Kryteria oceny sporządzonej opinii oraz przeprowadzonej obserwacji sądowo-psychiatrycznej	418
4. Konsekwencje wydania opinii niepełnej, niejasnej oraz sprzecznej	422
5. Znaczenie opinii prywatnej dla postępowania karnego	425
Literatura	429

CZĘŚĆ TRZECIA POJĘCIA I DEFINICJE

1. Podstawowe pojęcia i definicje psychiatryczne oraz psychologiczne	433
2. Podstawowe pojęcia i definicje seksuologiczne	473
3. Podstawowe pojęcia i definicje prawnicze	481
O autorach	491

WYKAZ SKRÓTÓW

Akty prawne

EKPC	– Konwencja o ochronie praw człowieka i podstawowych wolności sporządzona w Rzymie 4.11.1950 r. (Dz.U. z 1993 r. Nr 61, poz. 284 ze zm.)
k.c.	– ustawa z 23.04.1964 r. – Kodeks cywilny (Dz.U. z 2020 r. poz. 1740 ze zm.)
k.k.	– ustawa z 6.06.1997 r. – Kodeks karny (Dz.U. z 2021 r. poz. 2345 ze zm.)
k.k. z 1969 r.	– ustawa z 19.04.1969 r. – Kodeks karny (Dz.U. Nr 13, poz. 94 ze zm.)
k.k.w.	– ustawa z 6.06.1997 r. – Kodeks karny wykonawczy (Dz.U. z 2021 r. poz. 53 ze zm.)
Konstytucja RP	– Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z 2.04.1997 r. (Dz.U. Nr 78, poz. 483 ze zm.)
k.p.k.	– ustawa z 6.06.1997 r. – Kodeks postępowania karnego (Dz.U. z 2021 r. poz. 534 ze zm.)
k.p.w.	– ustawa z 24.08.2001 r. – Kodeks postępowania w sprawach o wykroczenia (Dz.U. z 2021 r. poz. 457 ze zm.)
k.w.	– ustawa z 20.05.1971 r. – Kodeks wykroczeń (Dz.U. z 2021 r. poz. 2008 ze zm.)
r.b.s.	– rozporządzenie Ministra Sprawiedliwości z 24.01.2005 r. w sprawie biegłych sądowych (Dz.U. Nr 15, poz. 133)
reg. prok.	– rozporządzenie Ministra Sprawiedliwości z 7.04.2016 r. – Regulamin wewnętrznego urzędowania powszechnych jednostek organizacyjnych prokuratury (Dz.U. z 2017 r. poz. 1206 ze zm.)
r.o.p.z.k.	– rozporządzenie Ministra Sprawiedliwości z 14.08.2003 r. w sprawie sposobów prowadzenia oddziaływań penitencjarnych w zakładach karnych i aresztach śledczych (Dz.U. z 2013 r. poz. 1067)
u.p.n.	– ustawa z 26.10.1982 r. o postępowaniu w sprawach nieletnich (Dz.U. z 2018 r. poz. 969)
u.p.o.z.p.	– ustawa z 22.11.2013 r. o postępowaniu wobec osób z zaburzeniami psychicznymi stwarzających zagrożenie życia, zdrowia lub wolności seksualnej innych osób (Dz.U. z 2021 r. poz. 1638)

Inne

Biul. SN	– Biuletyn Sądu Najwyższego
CzPKiNP	– Czasopismo Prawa Karnego i Nauk Penalnych
GSP	– Gdańskie Studia Prawnicze
GSP – Prz.Orz.	– Gdańskie Studia Prawnicze – Przegląd Orzecznictwa
KZS	– Krakowskie Zeszyty Sądowe
LEX	– System informacji prawnej wydawnictwa Wolters Kluwer
Legalis	– System informacji prawnej wydawnictwa C.H. Beck
NKPK	– Nowa Kodyfikacja Prawa Karnego
NP	– Nowe Prawo
OSA	– Orzecznictwo Sądów Apelacyjnych
OSA w Katowicach	– Orzecznictwo Sądu Apelacyjnego w Katowicach
OSNKW	– Orzecznictwo Sądu Najwyższego Izba Karna i Wojskowa (od 1963 r.)
OSNPG	– Orzecznictwo Sądu Najwyższego Prokuratury Generalnej
OSNwSK	– Orzecznictwo Sądu Najwyższego w Sprawach Karnych
OSP	– Orzecznictwo Sądów Polskich
PiM	– Prawo i Medycyna
PiP	– Państwo i Prawo
Prok. i Pr.	– Prokuratura i Prawo
Prok. i Pr. – wkł.	– Prokuratura i Prawo wkładka z orzecznictwem
PS	– Przegląd Sądowy
RPEiS	– Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny
SA	– sąd apelacyjny
St. Iur.	– Studia Iuridica
St. Prawn.	– Studia Prawnicze
St. Pr.-Ek.	– Studia Prawno-Ekonomiczne
SN	– Sąd Najwyższy
WPP	– Wojskowy Przegląd Prawniczy
WSA	– wojewódzki sąd administracyjny

SŁOWO WSTĘPNE

Biegli psychiatrzy, seksuolodzy oraz psycholodzy mają do odegrania bardzo ważną rolę w procesie stosowania prawa. Posiadane bowiem przez nich wiadomości specjalne w poszczególnych dziedzinach wiedzy są niezwykle przydatne organom procesowym, przede wszystkim sądowi i prokuraturze, w dążeniu do realizacji zasady prawdy materialnej. Spośród wszystkich specjalności niewątpliwie biegli psychiatrzy, seksuolodzy oraz psycholodzy stanowią największe grono. Lektura akt sądowych upoważnia nas do stwierdzenia, iż biegli tych specjalności niezwykle często występują w sprawach karnych.

Właśnie liczba spraw, w których powoływani są biegli psychiatrzy, seksuolodzy oraz psycholodzy, a także brak podobnego opracowania na rynku wydawniczym sprawiły, iż podjęliśmy się napisania metodyki pracy biegłego psychiatry, psychologa oraz seksuologa w sprawach karnych, nieletnich oraz wykroczeniowych, która jest wspólnym dziełem psychiatry, seksuologa oraz prawnika. Z jednej strony opracowana przez nas metodyka zawiera niezbędną wiedzę z zakresu prawa, jaką powinien posiadać każdy biegły sądowy sporządzający opinie w sprawach karnych z zakresu psychiatrii, psychologii oraz seksuologii, z drugiej zaś – przedstawione w niej mechanizmy sporządzania opinii psychiatrycznej, psychologicznej i seksuologicznej mogą być bardzo przydatne dla prawników. Poznanie bowiem mechanizmów sporządzania przedmiotowych opinii pozwoli nie tylko formułować rzeczowe pytania do biegłych, lecz także ocenić merytoryczną treść opinii. Natomiast poznanie przez biegłych podstawowych reguł, którymi rządzi się polski proces karny, oraz oczekiwań organów procesowych od biegłych niewątpliwie powinno się przyczynić do tego, aby sporządzane opinie były pełne, jasne oraz niesprzeczne w swojej treści. W metodyce szczególną uwagę poświęciliśmy procesowi związanemu bezpośrednio ze sporządzaniem opinii przez biegłych psychiatrów, psychologów oraz seksuologów, a także ich powoływaniem przez organ procesowy, i to zarówno z urzędu, jak i na wniosek stron toczącego się postępowania karnego. Naszym celem było to, aby książka przyczyniła się do podniesienia jakości merytorycznej opinii sporządzanych przez biegłych, a w konsekwencji spowodowała obniżenie kosztów postępowania z tym związanych.

Przychylne przyjęcie dotychczasowych trzech wydań metodyki, a także zmiana obowiązujących przepisów spowodowały, iż zdecydowaliśmy się na czwarte wydanie, które

dostosowano do aktualnego stanu prawnego oraz uwzględniono w nim zarówno najnowsze orzecznictwo, jak i publikacje z zakresu szeroko pojętego opiniowania sądowo-psychiatrycznego.

Niniejsze opracowanie jest kierowane przede wszystkim do biegłych psychiatrów, psychologów oraz seksuologów, a także sędziów, prokuratorów, adwokatów, radców prawnych, aplikantów tych korporacji zawodowych oraz studentów prawa i studiów podyplomowych, jak również wszystkich zainteresowanych problematyką opiniowania przez biegłych psychiatrów, psychologów oraz seksuologów.

Autorzy

Część pierwsza

**PODSTAWY PRAWNE OPINIOWANIA
W SPRAWACH PSYCHIATRYCZNYCH,
PSYCHOLOGICZNYCH
ORAZ SEKSUOLOGICZNYCH**

Rozdział I

PODSTAWOWE ZASADY PROCESOWE RZĄDZĄCE POLSKIM PROCESEM KARNYM

1. Uwagi wstępne

Przez zasady procesowe należy rozumieć najważniejsze reguły, według których następuje realizacja norm prawa karnego materialnego. Innymi słowy, to dyrektywy wskazujące na sposób postępowania organów procesowych (np. sądu, prokuratury, Policji, Agencji Bezpieczeństwa Wewnętrznego) oraz stron toczącego się postępowania w procesie dowodzenia i ustalania winy sprawcy przestępstwa. Określają one zarówno dynamikę, jak i statykę procesu karnego, formułując przez to jego model.

W doktrynie wymienia się różne zasady procesowe oraz kryteria, według jakich dokonuje się ich podziału. Biorąc pod uwagę źródło, z którego dana zasada wynika, można je podzielić na:

- 1) skodyfikowane – kiedy jej dyrektywa będzie jednoznacznie wynikała z konkretnego przepisu ustawy karnej procesowej (np. zasada prawdy materialnej – art. 2 § 2 k.p.k., zasada obiektywizmu – art. 4 k.p.k., zasada domniemania niewinności – art. 5 § 1 k.p.k., zasada swobodnej oceny dowodów – art. 7 k.p.k. i inne);
- 2) nieskodyfikowane – czyli niewynikające z konkretnego przepisu, lecz z określonej grupy przepisów (np. zasada humanitaryzmu, zasada bezpośredniości i inne).

M. Cieślak (*Polska procedura karna*, Warszawa 1984, s. 204–205) wyróżnia pięć podstawowych grup zasad procesowych:

- 1) zasady określające wszczęcie i przedmiot postępowania:
 - a) zasada skargowości i zasada postępowania z urzędu,
 - b) zasada legalizmu i zasada oportunistu,
 - c) zasada niezmienności przedmiotu procesu;
- 2) zasady określające stosunek procesu do jego uczestników i społeczeństwa:
 - a) zasada kontradiktoryjności i zasada śledcza,
 - b) zasada równouprawnienia stron,

- c) zasada prawa do obrony,
- d) zasada jawności oraz zasada tajności, i to zarówno wobec stron, jak i społeczeństwa,
- e) zasada obiektywizmu;
- 3) zasady regulujące kwestie dotyczące postępowania dowodowego:
 - a) zasada prawdy materialnej,
 - b) zasada bezpośredniości,
 - c) zasada swobodnej oceny dowodów oraz zasada prawnej oceny dowodów,
 - d) zasada ciężaru dowodu, zasada domniemania niewinności i zasada tłumaczenia wątpliwości na korzyść oskarżonego (*in dubio pro reo*);
- 4) zasady określające sposób prowadzenia procesu karnego:
 - a) zasada ustności i pisemności,
 - b) zasada oszczędności,
 - c) zasada szybkości postępowania,
 - d) zasada ciągłości procesu;
- 5) zasady określające zakończenie procesu:
 - a) zasada niepodważalności decyzji procesowych,
 - b) zasada kontroli.

Mając na uwadze istotną rolę, jaką mają do odegrania w procesie karnym biegli psychiatrzy, psycholodzy oraz seksuolodzy – wielokrotnie wypowiadają się oni w kwestii niepoczytalności sprawcy przestępstwa, co stanowi okoliczność wyłączającą winę – za celowe należy uznać przybliżenie w niniejszym opracowaniu podstawowych zasad procesowych rządzących polskim procesem karnym. Poznanie przez biegłych naczelnych zasad polskiego procesu karnego niewątpliwie pomoże im poznać zarówno oczekiwania, jak i możliwości organów procesowych, a to w konsekwencji powinno się przyczynić do lepszej współpracy między biegłymi a organami procesowymi.

Wydaje się, iż istotne dla pracy biegłego są ogólne dyrektywy, jakimi kierują się podstawowe zasady procesowe, czyli:

- 1) zasada prawdy materialnej;
- 2) zasada swobodnej oceny dowodów;
- 3) zasada obiektywizmu;
- 4) zasada bezpośredniości;
- 5) zasada skargowości;
- 6) zasada kontradiktoryjności;
- 7) zasada legalizmu;
- 8) zasada domniemania niewinności;
- 9) zasada *in dubio pro reo* (tłumaczenia wątpliwości na korzyść oskarżonego);
- 10) zasada prawa do obrony;
- 11) zasada jawności;
- 12) zasada ciężaru dowodzenia;
- 13) zasada ustności procesu.

2. Zasada prawdy materialnej

Zasada prawdy materialnej to dyrektywa, zgodnie z którą podstawę wszelkich rozstrzygnięć powinny stanowić prawdziwe ustalenia faktyczne (art. 2 § 2 k.p.k.). Bywa ona w doktrynie nazywana również zasadą prawdy obiektywnej lub po prostu zasadą prawdy. Dyrektywa ta zobowiązuje organy procesowe do tego, aby w toku swojej działalności nie poprzestawały na formalnych surogatach prawdy czy też fikcji prawdy, lecz przyjmowały za podstawę swych decyzji rzeczywisty stan rzeczy (D. Świecki, *Bezpośredniość czy pośredniość w polskim procesie karnym*, Warszawa 2013, s. 46). Oznacza to, iż w procesie karnym rozstrzygnięcia powinny być oparte na prawdziwych ustaleniach. Wprawdzie zasada ta odnosi się do organów procesowych, jednakże pośrednio dotyczy także biegłych sądowych, którzy wypowiadają się m.in. co do stanu zdrowia psychicznego oskarżonego (podejrzanego). Błędne ustalenie stanu zdrowia psychicznego oskarżonego może bowiem mieć bardzo duże znaczenie z punktu widzenia odpowiedzialności sprawcy za czyn, o który został oskarżony. Popołniony błąd w trakcie procesu wydawania opinii może doprowadzić do skazania osoby nie poczytalnej, ewentualnie do umorzenia postępowania wobec osoby, co do której błędnie ustalono jej nie poczytalność. W procesie karnym ustaleniu podlega nie tylko fakt popełnienia przestępstwa i znamiona czasownikowe czynu zabronionego, lecz także wiele innych okoliczności istotnych w procesie dowodzenia winy i orzekania o karze, takich jak uprzednia karalność oskarżonego, zachowanie oskarżonego po popełnieniu zarzucanego mu czynu, stan poczytalności oskarżonego w czasie popełniania zarzucanego mu przestępstwa itp.

Jak podkreślił Sąd Apelacyjny w Łodzi w wyroku z 22.01.2001 r., II AKa 249/00 (Prok. i Pr. – wkł. 2002/10, poz. 19), nie można zrezygnować z dążenia do realizacji zasady prawdy materialnej jedynie dla spełnienia postulatu szybkości postępowania, czyli zakończenia sprawy w rozsądnym terminie. W przypadku gdyby doszło do konfliktu między tymi regułami, pierwszeństwo należy przyznać zasadzie dojścia do prawdy. Judykat ten wyraźnie wskazuje, jak duże znaczenie dla wymiaru sprawiedliwości ma prawidłowa realizacja zasady prawdy materialnej, która ma pierwszeństwo przed szybkością procedowania. Warto w tym miejscu nadmienić, iż Sąd Najwyższy w wyroku z 1.07.1969 r., V KRN 725/68 (OSP 1970/2, poz. 41), stanął na stanowisku, które zasługuje na akceptację, iż ekonomia procesowa, przez którą należy rozumieć szybkość postępowania, nie może przesłonić celu procesu karnego, którym jest dotarcie do prawdy obiektywnej, i dopóty nie może on być osiągnięty, dopóki inne względy nie mogą stać temu na przeszkodzie.

Z zasady prawdy materialnej wynika wiążąca organy procesowe, niezależnie od woli stron, dyrektywa podjęcia maksymalnych starań i wyczerpania wszelkich dostępnych środków – z wyłączeniem tylko takich, które byłyby sprzeczne z humanizmem i gwarancjami procesowymi – służących do dotarcia do prawdy. Realizacji owej naczelnej zasady mają służyć uregulowane *expressis verbis* lub wynikające *implicite* z Kodeksu postępowania karnego sposoby i metody postępowania karnego, m.in. zarówno bezpośredniość dowodów jako reguła generalna, jak i pewne odstępstwa od niej

niewymagające zgody stron, wynikające albo z potrzeby weryfikacji dowodów przeprowadzonych bezpośrednio (w razie sprzeczności relacji lub niepamięci przesłuchiwanych osób), albo z niemożliwości ich bezpośredniego przeprowadzenia (wyrok SN z 17.09.1971 r., I KR 120/71, OSNPG 1971/12, poz. 242).

Zasada prawdy materialnej jest ściśle powiązana z innymi zasadami procesowymi, takimi jak: zasada swobodnej oceny dowodów, zasada obiektywizmu, zasada *in dubio pro reo*. Chodzi mianowicie o to, iż prawidłowe ustalenia faktyczne są konsekwencją swobodnej oceny dowodów, podczas której organ prowadzący postępowanie karne bada oraz uwzględnia okoliczności przemawiające zarówno na korzyść, jak i na niekorzyść oskarżonego, rozstrzygając jednocześnie na korzyść oskarżonego niedające się usunąć wątpliwości (postanowienie SN z 4.04.2013 r., V KK 13/13, LEX nr 1312594).

W licznych judykatach Sąd Najwyższy zwraca uwagę, iż naruszenie przepisu art. 2 § 2 k.p.k., którego treść zawiera dyrektywy zasady prawdy materialnej i ma charakter gwarancji procesowych, nie może samodzielnie stanowić podstawy apelacji, kasacji czy zażalenia. Przestrzeganie naczelnych zasad procesu karnego jest gwarantowane w przepisach szczegółowych i dopiero wskazanie naruszenia tych konkretnych, szczegółowych przepisów może uzasadniać zarzut apelacyjny, zażaleniowy lub kasacyjny. Innymi słowy, aby skuteczny okazał się wniesiony środek odwoławczy, niezbędne jest wykazanie naruszenia konkretnej normy prawnej procesowej, którą naruszono w związku z przedmiotową zasadą (postanowienia SN: z 20.08.2020 r., III KK 147/20, LEX nr 3057894; z 21.08.2020 r., V KK 320/20, LEX nr 3127067; z 9.02.2021 r., III KK 356/20, LEX nr 3156187).

3. Zasada swobodnej oceny dowodów

Zasada swobodnej oceny dowodów wynika bezpośrednio z art. 7 k.p.k. i stanowi dyrektywę, zgodnie z którą organy postępowania (Agencja Bezpieczeństwa Wewnętrznego, Policja, prokuratura, sąd i inne) kształtują swoje przekonanie o wiarygodności lub niewiarygodności określonego dowodu (dotyczy to także opinii sporządzonej przez biegłego sądowego) na podstawie wszystkich przeprowadzonych dowodów w danej sprawie, ocenianych swobodnie (co należy odróżnić od oceny dowolnej), z uwzględnieniem zasad prawidłowego rozumowania oraz wskazań wiedzy i doświadczenia życiowego.

W doktrynie zasada swobodnej oceny dowodów jest wprost zaliczana do podstawowych zasad procesowych i jest uważana za jedną z ważniejszych gwarancji prawdy materialnej. Odnosi się ona do dowodów i pozostaje w ścisłych relacjach z zasadą bezpośredniości, również realizującą zasadę prawdy materialnej (zob. szerzej D. Świecki, *Bezpośredniość...*, s. 48–49).

Zgodnie z zasadą swobodnej oceny dowodów organ procesowy ocenia dowody i wyciąga z nich wnioski według wewnętrznego przekonania, nieskrępowanego żadnymi regułami

prawnymi. Oznacza to, iż przepisy polskiej procedury karnej nie przewidują żadnych sztywnych reguł, według których następuje ocena materiału dowodowego. Zasada swobodnej oceny dowodów, przyjęta przez polski model postępowania karnego, nie oznacza jednak, że ocena ta ma charakter dowolny, albowiem organ procesowy rozstrzygający konkretną kwestię powinien wyjaśnić, w jaki sposób dowody ocenił i dlaczego wyciągnął z nich takie, a nie inne wnioski dotyczące konkretnych ustaleń faktycznych. Organ procesowy, dokonując ustaleń faktycznych, w tym dotyczących stanu zdrowia psychicznego sprawcy przestępstwa, związany jest:

- 1) całokształtem przeprowadzonego postępowania dowodowego;
- 2) zasadami prawidłowego (logicznego) rozumowania;
- 3) wskazaniami wiedzy i doświadczenia życiowego (zob. szerzej T. Grzegorzcyk, J. Tylman, *Polskie postępowanie karne*, Warszawa 2005, s. 90–94; S. Waltoś, *Proces karny. Zarys systemu*, Warszawa 2003, s. 255–259).

Warto także nadmienić, iż, jak wynika z ugruntowanego w tym zakresie orzecznictwa, przekonanie sądu o wiarygodności jednych dowodów i niewiarygodności innych pozostaje pod ochroną art. 7 k.p.k., a zatem nie może być skutecznie kwestionowane, gdy spełnione są kumulatywnie następujące przesłanki:

- 1) jest poprzedzone ujawnieniem w toku rozprawy głównej całokształtu okoliczności sprawy (art. 410 k.p.k.), i to w sposób podyktowany obowiązkiem dochodzenia prawdy (art. 2 § 2 k.p.k.);
- 2) stanowi wynik rozważenia wszystkich okoliczności przemawiających zarówno na korzyść, jak i na niekorzyść oskarżonego (art. 4 k.p.k.);
- 3) jest wyczerpująco i logicznie uargumentowane, z jednoczesnym uwzględnieniem wskazań wiedzy i doświadczenia życiowego, w uzasadnieniu wyroku (art. 424 § 1 pkt 1 k.p.k.) – zob. wyrok SN (7) z 9.11.1990 r., WRN 149/90 (OSNKW 1991/7–9, poz. 41), oraz wyrok SN z 3.09.1998 r., V KKN 104/98 (Prok. i Pr. – wkł. 1999/2, poz. 6).

Innymi słowy, aby zgodnie z zasadą swobodnej oceny dowodów sporządzona przez biegłego opinia była uznana przez organ procesowy za wiarygodną, jej wnioski końcowe muszą w kontekście całokształtu materiału dowodowego ujawnionego w danej sprawie, przy jednoczesnym rozważeniu wszystkich okoliczności przemawiających zarówno na korzyść, jak i na niekorzyść oskarżonego (podejrzanego), być wyczerpująco i logicznie, z jednoczesnym wskazaniem wiedzy i doświadczenia życiowego, uargumentowane w treści opinii.

Zasada swobodnej oceny dowodów pozwala na postawienie tezy, że nie jest ważna liczba i rodzaj dowodów uzyskanych, ale ich wartość w świetle całokształtu materiału dowodowego, jaki został zgromadzony w określonej sprawie (B. Augustyniak, K. Eichstaedt, M. Kurowski, D. Świecki, *Kodeks postępowania karnego. Komentarz*, t. 1, red. D. Świecki, Warszawa 2013, s. 61).

Dla przykładu warto podać, iż aby organ procesowy mógł uznać opinię sporządzoną przez biegłego za wiarygodną, jej treść musi w sposób jednoznaczny wskazywać, przy

zastosowaniu zasad logicznego rozumowania i przy uwzględnieniu całokształtu zgromadzonego materiału dowodowego i doświadczenia życiowego, na możliwość wyciągnięcia wniosków końcowych zawartych w opinii. W sytuacji gdy organ procesowy nie będzie mógł dokonać rzetelnej oceny opinii sporządzonej przez biegłych z uwagi na to, że nie wykażą oni w jej treści toku swojego rozumowania, który pozwolił im na wyciągnięcie wniosków końcowych wskazanych w opinii, stanie się konieczne uznanie tak sporządzonej opinii za niewystarczającą. W takim zaś wypadku zajdzie potrzeba dopuszczenia dowodu z opinii nowych biegłych. W wyroku z 6.05.1983 r., IV KR 74/83 (OSNKW 1983/12, poz. 102), Sąd Najwyższy wyraził pogląd zasługujący na akceptację, zgodnie z którym dowód z opinii biegłego jest oceniany przez organ procesowy przez pryzmat tego, czy:

- 1) biegły dysponuje wiadomościami specjalnymi niezbędnymi do stwierdzenia okoliczności mających istotny wpływ na rozstrzygnięcie sprawy (argument z art. 193 § 1 k.p.k.);
- 2) opinia biegłego jest logiczna, zgodna z doświadczeniem życiowym i wskazaniami wiedzy (argument z art. 7 k.p.k.);
- 3) opinia ta jest pełna i jasna oraz nie zachodzi niewyjaśniona sprzeczność między nią a inną opinią ujawnioną w toku przewodu sądowego (argument *a contrario* z art. 201 k.p.k.).

Znamienne jest także to, że organ procesowy dokonujący oceny opinii sporządzonej przez biegłego ma obowiązek uwzględnić, czy biegły wydający opinię, biorąc pod uwagę współczesną wiedzę, dysponował materiałem niezbędnym do jej wydania (zob. postanowienie SN z 20.07.1977 r., V KZ 54/77, OSNKW 1977/9, poz. 108). Nie jest możliwe, aby organ procesowy odrzucił opinię sporządzoną przez biegłego posiadającego w danej dziedzinie wiadomości specjalne i przyjął w konkretnej sprawie własne stanowisko odmienne (wyrok SN z 3.03.1981 r., IV KR 271/80, OSNPG 1981/8–9, poz. 101). Wprawdzie w praktyce sąd jest określany, zwłaszcza przez obrońców i pełnomocników, mianem „najwyższego biegłego”, jednak jego rola ogranicza się tylko do oceny opinii sporządzonej przez biegłego i nawet gdyby sędzia orzekający w sprawie posiadał wiadomości specjalne z danej dziedziny, np. z uwagi na wcześniej ukończone studia medyczne oraz specjalizację z zakresu psychiatrii, to posiadanej w tym zakresie wiedzy i tak nie może wykorzystać procesowo przez zaniechanie dopuszczenia dowodu z opinii biegłych psychiatrów w celu ustalenia stanu zdrowia psychicznego oskarżonego, albowiem przepis art. 193 § 1 k.p.k. w sposób kategoryczny stanowi, że jeżeli stwierdzenie okoliczności mających istotne znaczenie dla rozstrzygnięcia sprawy wymaga wiadomości specjalnych, zasięga się opinii biegłego lub biegłych. Posiadana przez sędziego wiedza może się przyczynić do lepszego wyjaśnienia sprawy i zapewne będzie przydatna w procesie formułowania pytań do biegłego, a także oceny sporządzonej opinii.

Omawiając zasadę swobodnej oceny dowodów, należy się także zastanowić nad tym, za pomocą jakiego źródła dowodowego można ustalić stan zdrowia psychicznego oskarżonego (podejrzanego), a zwłaszcza czy ustalenia tego może dokonać samodzielnie

organ procesowy za pomocą zeznań świadków oraz posiadanej dokumentacji lekarskiej. Zważywszy, że kwestia dotycząca ustalenia stanu zdrowia psychicznego oskarżonego (podejrzanego) wymaga wiadomości specjalnych, które mają biegli (argument z art. 193 § 1 k.p.k.), należy jednoznacznie stwierdzić, iż opinia biegłych lub instytucji naukowej, ewentualnie specjalistycznej, może być jedynym dowodem, który może kształtować ocenę sądu w przedmiocie stanu zdrowia psychicznego oskarżonego (postanowienie SN z 17.06.1998 r., II KKN 311/97, Prok. i Pr. – wkł. 1998/11–12, poz. 16).

Zasada swobodnej oceny dowodów cechuje się tym, iż żaden z dowodów nie może być traktowany jako lepszy lub gorszy, niezależnie od źródła dowodowego, z którego ten dowód pochodzi (rzeczowe lub osobowe źródła dowodowe). Skoro przepisy Kodeksu postępowania karnego nie zawierają żadnych ustawowych dyrektyw, które nakazywałyby określony stosunek organu procesowego do określonego dowodu, oraz nie wprowadzają żadnych różnic co do poszczególnych dowodów, to należy przyjąć, iż taką samą wartość dowodową mają dowody zabezpieczone zarówno w postępowaniu przygotowawczym (śledztwo i dochodzenie), jak i w postępowaniu sądowym. Ocena bowiem każdego z przeprowadzonych dowodów ostatecznie jest pozostawiona niezawisłemu sądowi, który jej dokonuje zgodnie z wynikającymi z art. 7 k.p.k. dyrektywami zasady swobodnej oceny dowodów (zob. wyroki SN: z 19.09.2003 r., V KK 389/02, OSNwSK 2003, poz. 1999; z 11.07.1977 r., V KR 92/77, OSNKW 1978/6, poz. 67; wyrok SA w Krakowie z 4.12.2002 r., II AKa 321/02, Prok. i Pr. – wkł. 2004/1, poz. 15).

W orzecznictwie Sądu Najwyższego trafnie podnosi się, że art. 7 k.p.k., wyrażający zasadę swobodnej oceny dowodów, znajduje przede wszystkim zastosowanie w postępowaniu przed sądem *a quo*, który prowadzi postępowanie dowodowe i stosując zasadę bezpośredniości, ma obowiązek zachowania kryteriów wskazanych w tym artykule. Sąd *ad quem* tylko wówczas wprost stosuje ten przepis, kiedy sam przeprowadza uzupełniające postępowanie dowodowe bądź odmiennie od sądu pierwszej instancji ocenia wiarygodność poszczególnych środków dowodowych. Zawsze jednak zarzut naruszenia przez sąd odwoławczy art. 7 k.p.k. powinien być powiązany wprost z czynnościami właściwymi dla tego sądu, a więc obowiązkami związanymi z instancyjną kontrolą, wynikającymi choćby z art. 433 k.p.k. (postanowienie SN z 13.08.2013 r., V KK 157/13, LEX nr 1350335).

Warto podkreślić, iż ocena wiarygodności poszczególnych depozycji nie jest rolą biegłego, tylko sądu. Opinia psychologiczna może wykazywać nieprawidłowości bądź normę w sferze poznawczej świadka, w sferze spostrzegania i odtwarzania spostrzeżeń, a przez to mieć znaczenie dla oceny dowodów, jednak nie jest dopuszczalne czynienie wyłącznie na jej podstawie ustaleń faktycznych co do przebiegu samego zdarzenia (postanowienie SN z 9.12.2016 r., IV KK 404/16, LEX nr 2188231).

W praktyce może się zdarzyć niejednokrotnie, iż zeznawać w charakterze świadka będzie osoba wcześniej karana za składanie fałszywych zeznań. Fakt uprzedniej

karalności świadka za fałszywe zeznania powoduje osłabienie zaufania do prawdziwości takiego świadka, a także sprawia, iż nie odbiera się od niego przyrzeczenia. W orzecznictwie słusznie podnosi się, iż dowód taki wymaga starannej analizy, a jego weryfikacja oparta jest na możliwie szerokiej podstawie dowodowej (postanowienie SN z 20.04.2016 r., III KK 459/15, LEX nr 2054486).

W wielu wypadkach sprawa ma charakter poszlakowy. Wówczas to nierozzerwalny łańcuch poszlak rozpatrywanych we wzajemnym powiązaniu powinien prowadzić do wniosku o sprawstwie oskarżonego mimo braku na to dowodów bezpośrednich (wyrok SN z 14.12.2016 r., III KK 152/16, LEX nr 2171117).

4. Zasada obiektywizmu

Zasada obiektywizmu to kolejna zasada skodyfikowana, wynikająca wprost z treści przepisu art. 4 k.p.k. Wyraża ona dyrektywę, zgodnie z którą organy procesowe (sąd, prokuratura, Policja, Agencja Bezpieczeństwa Wewnętrznego i inne) są zobowiązane do badania oraz uwzględniania okoliczności przemawiających zarówno na korzyść, jak i na niekorzyść oskarżonego (podejrzanego). Oznacza to, że organ prowadzący postępowanie karne, w tym organ pełniący funkcje typowo oskarżycielskie (np. prokuratura), przy dokonywaniu ustaleń faktycznych jest zobowiązany kierować się zasadą obiektywizmu i brać pod uwagę nie tylko okoliczności przemawiające na niekorzyść podejrzanego (oskarżonego), czyli wskazujące na jego winę, lecz także okoliczności dla niego korzystne (np. dotyczące alibi).

Ogólnie można powiedzieć, iż zasada obiektywizmu stanowi nakaz bezstronnego traktowania stron, w tym oskarżonego (podejrzanego). Organ procesowy przed podjęciem decyzji nie może bowiem werbalizować określonego obrazu sprawy i dawać stronom toczącego się postępowania do zrozumienia, że ma już wypracowaną wersję zdarzenia. Uzewnętrznienie stanowiska przez organ procesowy przed podjęciem decyzji świadczy o istniejących wątpliwościach co do bezstronności organu procesowego podejmującego daną decyzję i w konsekwencji o naruszeniu wynikającej z przepisu art. 4 k.p.k. zasady obiektywizmu (zob. wyrok SN z 18.03.2009 r., IV KK 380/08, „Biuletyn Prawa Karnego” 2009/6, poz. 23, oraz wyrok SA w Lublinie z 19.06.2008 r., II AKa 91/08, KZS 2008/12, poz. 42). Sąd orzekający w sprawie powinien z taką samą dokładnością rozważyć wszystkie okoliczności występujące w sprawie, a mianowicie ocenić zarówno dowody przemawiające za stanowiskiem danej strony, jak i mu przeciwnie, kierując się przy tym zgromadzonym w sprawie całokształtem materiału dowodowego, nigdy zaś względami o charakterze osobistym (W. Daszkiewicz, *Proces karny. Część ogólna*, Poznań 1995, s. 69). Znamienne jest także to, że zasada obiektywizmu nakazuje, aby organ procesowy sam również wykazał inicjatywę dowodową i przeprowadził dowody z urzędu, jeśli jest to konieczne do prawidłowego wyjaśnienia sprawy, a żadna ze stron toczącego się postępowania nie wykazuje w tym zakresie inicjatywy dowodowej.

Wprawdzie adresatem zasady obiektywizmu jest organ procesowy prowadzący postępowanie, a zatem najczęściej będzie to sąd, prokurator lub funkcjonariusz Policji, to jednak również biegli sądowi sporządzający opinie powinni postępować zgodnie z dyrektywami tej zasady, aby nie spotkać się z zarzutem braku bezstronności, co może w konsekwencji doprowadzić do wyłączenia biegłego od wydania opinii, a gdyby doszło już do jej sporządzenia – uznania jej za niezasługującą na uwzględnienie. Tytułem przykładu warto nadmienić, że trudno jest sobie wyobrazić, aby np. biegli psychiatrzy sporządzający opinię o stanie zdrowia psychicznego oskarżonego (podejrzanego) opierali się wyłącznie na dokumentacji lekarskiej dostarczonej przez organ procesowy, jeśli z wywiadu z badanym wynika, iż był on leczony jeszcze w innych placówkach, niż znajduje to odzwierciedlenie w przedstawionej przez ten organ dokumentacji medycznej. Zasada obiektywizmu, a także zasada domniemania niewinności wymagają, aby biegli nie czynili samodzielnie ustaleń faktycznych, przyjmując określoną wersję zdarzenia, lecz opinię swoją sporządzali wariantowo, tzn. dla różnych możliwości w realiach danej sprawy sytuacji faktycznych.

Zasada obiektywizmu, podobnie zresztą jak zasada prawdy materialnej, ma charakter gwarancji procesowych i samo naruszenie owej zasady, aby mogło stanowić podstawę zarzutu apelacyjnego, kasacyjnego czy też zażaleniowego nie jest wystarczające. Konieczne jest wykazanie, że doszło do naruszenia konkretnego przepisu prawa procesowego w związku z niniejszą zasadą (wyrok SN z 20.04.2004 r., V KK 332/03, Prok. i Pr. – wkł. 2004/7–8, poz. 6; zob. także: B. Augustyniak, K. Eichstaedt, M. Kurowski, D. Świecki, *Kodeks...*, t. 1, s. 45).

5. Zasada bezpośredniości

Zasada bezpośredniości wyznacza metodę, która ma doprowadzić sędziego do poznania rzeczywistości. Nie oznacza to zatem wcale, że z punktu widzenia tej metody najlepiej by było, aby sędzia był świadkiem czynu, albowiem taki sędzia, nawet gdyby nie został przesłuchany w charakterze świadka, podlega wyłączeniu od rozpoznania sprawy z mocy ustawy (zob. art. 40 § 1 pkt 4 k.p.k.) jako *iudex inhabilis*. W tej metodzie chodzi o maksymalne zredukowanie ogniów dowodowych, jakie oddzielają sędziego od poznania rzeczywistości. Wówczas bowiem istnieje najmniejsze prawdopodobieństwo wypaczenia rzeczywistości. W tym stanie rzeczy należy stwierdzić, że najbardziej pożądany jest dowód np. z zeznań świadka naocznego, a najmniej wskazane jest korzystanie z dowodów pośrednich, chociażby z zeznań świadka ze słuchu, który wiadomości o przebiegu zdarzenia czerpie nie z faktu, iż był jego świadkiem, lecz z opowiadań innych osób, niekoniecznie będących bezpośrednimi świadkami zdarzenia.

W nowożytnym procesie karnym w sprawie orzeka niezawisły sąd, jego podstawą są zaś dowody, które muszą zostać przedstawione sądowi i przed nim przeprowadzone.

Dlatego też określenie „zasada bezpośredniości” wiąże się z charakterem i sposobem przeprowadzania dowodów. Stosowanie tej zasady dotyczy przede wszystkim postępowania sądowego. Jest to niewątpliwie podstawowa zasada prawa dowodowego, która najpełniej realizuje się na rozprawie głównej (D. Świecki, *Bezpośredniość...*, s. 19).

Granice zasady bezpośredniości wyznaczają trzy węższe dyrektywy, które są ze sobą w ścisłym związku, a sprowadzają się do tego, że sąd powinien:

- 1) opierać się wyłącznie na dowodach przeprowadzonych na rozprawie (posiedzeniu);
- 2) zetknąć się bezpośrednio ze źródłami i środkami dowodowymi;
- 3) opierać się przede wszystkim na dowodach pierwotnych (T. Grzegorzczak, J. Tylman, *Polskie postępowanie...*, s. 96–97).

Odnosząc się bezpośrednio do pierwszej z dyrektyw, należy zaznaczyć, że znajduje ona swoje podłoże w art. 410 oraz 92 k.p.k. Szerszy zakres ma ten drugi przepis, regulujący kwestię dotyczącą podstawy wydania orzeczenia, w którym stwierdza się, iż może ją stanowić wyłącznie całokształt okoliczności ujawnionych w toku postępowania mających znaczenie dla rozstrzygnięcia sprawy. Oznacza to zatem, że wyrok lub postanowienie może zapaść tylko na podstawie całokształtu okoliczności ujawnionych w toczącym się postępowaniu. Nie można więc wydać orzeczenia, opierając się jedynie na części ujawnionego materiału dowodowego lub podlegającego ujawnieniu. Przepis art. 92 k.p.k. ma charakter ogólny. Zważywszy, że zamieszczony został w rozdziale „Orzeczenia, zarządzenia i polecenia”, należy stwierdzić, iż odnosi się on do wszystkich podejmowanych decyzji, zarówno do wyroków, jak i postanowień oraz zarządzeń.

Sytuacja, w której cały skład orzekający, w tym ławnicy, nie zapozna się z całością materiału dowodowego, stanowi rażące naruszenie przepisu art. 92 k.p.k., co w konsekwencji powinno skutkować uchyleniem orzeczenia dotkniętego taką wadą. W praktyce okoliczność taką trudno jest wykazać, jednakże w sytuacji, gdy materiał dowodowy – co zdarza się często – obejmuje także dokumenty opatrzone klauzulą tajności i przechowywane w kancelarii tajnej sądu, wykazanie przez stronę, iż cały skład orzekający nie zapoznał się z tymi dokumentami, nie stwarza trudności, ponieważ fakt związany z zapoznaniem się z dokumentami jest odnotowany w kancelarii tajnej przez określenie, kto, kiedy i z jakim dokumentem się zapoznawał.

Artykuł 410 k.p.k. ma charakter zdecydowanie węższy niż przepis art. 92 k.p.k., gdyż odnosi się wyłącznie do podstawy wydania wyroku, zastrzegając, że może ją stanowić wyłącznie całokształt okoliczności ujawnionych w toku rozprawy głównej. Należy jednak odnotować, że zgodnie z tą dyrektywą nie wystarczy załączenie do akt sprawy istotnego dowodu z punktu widzenia postawionego oskarżonemu zarzutu, lecz niezbędne jest ujawnienie tego dowodu i zaliczenie go przez sąd do materiału dowodowego, i to w sposób przewidziany prawem (zob. art. 389 oraz 391–394 k.p.k.).

W świetle art. 410 k.p.k. sąd powinien opierać swoje ustalenia faktyczne jedynie na dowodach przeprowadzonych na rozprawie głównej. Oznacza to, że sąd może czynić ustalenia faktyczne tylko na podstawie tych dowodów, do których strony mają dostęp w toku rozprawy, wskutek czego mogą realizować swoje uprawnienia np. przez zadawanie pytań i składanie oświadczeń (postanowienie SN z 8.03.2006 r., III KK 246/05, OSNwSK 2006, poz. 504). W orzecznictwie za niedopuszczalne uznaje się wykorzystywanie w postępowaniu karnym jakichkolwiek dowodów nieznanymi stronom danego postępowania, obrońcom i pełnomocnikom, nawet jeśli nie będą one stanowiły podstawy ustaleń faktycznych (postanowienie SN z 22.02.2007 r., V KK 181/06, KZS 2008/3, poz. 16; zob. także częściowo krytyczną głosę do tego postanowienia R. Kmiecika, OSP 2008/3, poz. 30). Wydaje się jednak, że gdy sąd nie ujawni i nie zaliczy do materiału dowodowego dowodu, na którym nie opierał się przy ustalaniu stanu faktycznego, oraz gdy dowód ten nie ma istotnego znaczenia z punktu widzenia czynu zarzucanego oskarżonemu, to takie naruszenie prawa procesowego nie może skutkować uchyleniem zaskarżonego orzeczenia w przypadku złożenia odwołania, ponieważ nie miało wpływu na treść zapadłego orzeczenia (argument z art. 438 pkt 2 k.p.k.).

Zasada bezpośredniości nakazuje sądowi bezpośrednie zetknięcie się ze źródłami i środkami dowodowymi. Dyrektywa ta prowadzi do sytuacji, że sąd jest – co do zasady – zobowiązany przeprowadzić bezpośrednio wszystkie dowody samodzielnie na rozprawie, umożliwiając tym samym stronom nie tylko zapoznanie się z dowodem, lecz także zajęcie stanowiska co do przeprowadzonego dowodu, w tym zadawanie pytań w przypadku osobowych źródeł dowodowych (np. wyjaśnień oskarżonych, zeznań świadków oraz biegłych). Od tej reguły Kodeks postępowania karnego przewiduje jednak odstępstwa, np. odczytanie zeznań nieobecnego na rozprawie świadka lub biegłego, przeprowadzenie dowodu przez sędziego wyznaczonego ze składu orzekającego lub przez sąd wezwany w sytuacji przewidzianej przepisem art. 396 k.p.k. Dążąc do pełnej realizacji zasady bezpośredniości, sąd orzekający w sprawie powinien zapoznać się z opinią biegłego bezpośrednio na rozprawie, i to nie tylko przez jej odczytanie i zaliczenie do materiału dowodowego. Zasadne byłoby przesłuchanie biegłego na rozprawie, co powinno mieć miejsce nie tylko w razie złożenia takiego wniosku przez stronę toczącego się postępowania, jej obrońcę lub pełnomocnika, lecz także wówczas, gdy jest to niezbędne do prawidłowego rozstrzygnięcia sprawy. Sytuacja taka zachodzi przede wszystkim wtedy, gdy treść opinii nie uwzględnia wszystkich okoliczności sprawy, ewentualnie nie wskazuje jednoznacznie toku rozumowania, który doprowadził biegłego (biegłych) do wniosków końcowych zawartych w opinii.

Zasada bezpośredniości wymaga, aby sąd opierał się przede wszystkim na dowodach pierwotnych, czyli pochodzących z pierwszej ręki. Dowodem pierwotnym określa się w doktrynie źródło dowodowe, które miało bezpośredni kontakt z faktem mającym znaczenie w sprawie (np. zeznania świadka naocznego, oryginał dokumentu, nóż, którym zadano śmiertelny cios). Przeciwnieństwem dowodu pierwotnego jest dowód

pochodny (wtórny), którym mogą być np. zeznania świadka ze słuchu, kopia dokumentu (T. Grzegorzczuk, J. Tylman, *Polskie postępowanie...*, s. 98–99).

6. Zasada skargowości

Zasada skargowości wynika z art. 14 k.p.k. i stanowi regułę, według której wszczęcie postępowania sądowego następuje na żądanie uprawnionego oskarżyciela lub innego uprawnionego podmiotu. Zasadzie tej podporządkowane jest przede wszystkim postępowanie jurysdykcyjne (sądowe). Zasadą przeciwną jest zasada działania z urzędu, która jest charakterystyczna dla postępowania przygotowawczego (śledztwa i dochodzenia).

Przez uprawnionego oskarżyciela, na którego żądanie następuje wszczęcie postępowania sądowego, rozumie się oskarżyciela publicznego, oskarżyciela posiłkowego oraz oskarżyciela prywatnego, natomiast określenie „inny uprawniony podmiot” odnosi się do organów państwowych określonych w rozporządzeniu Ministra Sprawiedliwości z 22.09.2015 r. w sprawie organów uprawnionych obok Policji do prowadzenia dochodzeń oraz organów uprawnionych do wnoszenia i popierania oskarżenia przed sądem pierwszej instancji w sprawach, w których prowadzono dochodzenie, jak również zakresu spraw zleconych tym organom (Dz.U. z 2018 r. poz. 522). Zgodnie z tym rozporządzeniem dochodzenie – obok Policji – w zakresie niektórych przestępstw wskazanych w jego treści mogą również prowadzić organy Inspekcji Handlowej i Państwowej Inspekcji Sanitarnej, Prezes Urzędu Komunikacji Elektronicznej. Warto podkreślić jest również to, że uprawnienia do wnoszenia i popierania oskarżenia przed sądem pierwszej instancji przysługują także, w zakresie niektórych przestępstw wyczerpująco wymienionych w przywołanym powyżej rozporządzeniu, organom Straży Granicznej, naczelnikowi urzędu celno-skarbowego, naczelnikowi urzędu skarbowego. Ponadto na podstawie ustaw szczególnych uprawnienia do wnoszenia aktu oskarżenia mają także w odniesieniu do niektórych przestępstw Straż Leśna Lasów Państwowych i Państwowa Straż Łowiecka.

W praktyce możliwa jest sytuacja, w której oskarżyciel publiczny po wniesieniu do sądu aktu oskarżenia następnie odstąpi od jego popierania, składając oświadczenie. W zależności od momentu, w którym nastąpi cofnięcie aktu oskarżenia, skuteczność tej czynności może być uzależniona od zgody oskarżonego (art. 14 § 2 k.p.k.). Oskarżyciel publiczny może cofnąć akt oskarżenia do czasu rozpoczęcia przewodu sądowego na pierwszej rozprawie głównej i dla skuteczności tej czynności nie jest wymagana zgoda oskarżonego. Oskarżyciel publiczny nie może natomiast cofnąć aktu oskarżenia bez zgody oskarżonego, gdy nastąpi uchylenie zaskarżonego wyroku i przekazanie sprawy do ponownego rozpoznania sądowi pierwszej instancji, mimo że nie doszło jeszcze do ponownego otwarcia przewodu sądowego. W przypadku natomiast, gdyby oskarżyciel publiczny chciał cofnąć akt oskarżenia po rozpoczęciu przewodu sądowego, np. na skutek pojawienia się nowych dowodów świadczących o niewinności oskarżonego,

wymagana jest zgoda oskarżonego, a więc w sytuacji braku zgody oskarżonego na cofnięcie aktu oskarżenia sąd nie jest związany cofnięciem i zobowiązany jest procedować dalej, aż do wydania orzeczenia kończącego postępowanie w danej instancji. Teoretycznie możliwe jest także cofnięcie aktu oskarżenia podczas końcowego wystąpienia oskarżyciela publicznego, ale wówczas niezbędne byłoby nie tylko wznowienie przez sąd przewodu sądowego, lecz także wyrażenie zgody przez oskarżonego na cofnięcie aktu oskarżenia. Znamienne jest jednak to, iż w przypadku skutecznego cofnięcia aktu oskarżenia ponowne wniesienie oskarżenia przeciwko tej samej osobie o ten sam czyn jest niedopuszczalne (art. 14 § 2 *in fine* k.p.k.).

Z chwilą wniesienia aktu oskarżenia prokurator traci możliwość modyfikowania opisu zarzucanego czynu. Może oczywiście składać wnioski jako strona procesu o inne niż w opisie zarzucanego czynu ukształtowanie ustaleń faktycznych, ale w żadnym wypadku nie są one wiążące dla sądu. W wyroku sąd orzekający ma obowiązek odnieść się do zarzutu postawionego w akcie oskarżenia. Powinien w razie skazania bądź warunkowego umorzenia postępowania tak określić przypisany oskarżonemu czyn, jak uzasadnia to ocena przeprowadzonych dowodów, nie naruszając jednak tożsamości czynu zarzucanego w skardze oskarżyciela (wyrok SN z 6.02.2008 r., V KK 265/07, Prok. i Pr. – wkł. 2008/5, poz. 17). Innymi słowy, z chwilą wniesienia aktu oskarżenia prokurator traci uprawnienie do modyfikowania zarówno opisu, jak i kwalifikacji prawnej zarzucanego czynu. Może jedynie albo odstąpić od oskarżenia (art. 14 § 2 k.p.k.), albo złożyć wniosek o zmianę opisu lub kwalifikacji prawnej czynu, jednak pod warunkiem niewykroczenia poza zakres tożsamości czynu wyznaczony zdarzeniem faktycznym, stanowiącym podstawę faktyczną oskarżenia (wyrok SN z 2.12.2005 r., IV KK 98/05, OSNKW 2006/4, poz. 36).

W sprawach z oskarżenia prywatnego kwestia odstąpienia od oskarżenia przez oskarżyciela jest uregulowana w art. 496 k.p.k., który jest *lex specialis* wobec rozwiązania wynikającego z art. 14 § 2 k.p.k. Z przepisu tego wynika, że postępowanie w sprawach z oskarżenia prywatnego umarza się za zgodą oskarżonego, jeżeli oskarżyciel prywatny odstąpi od oskarżenia przed prawomocnym zakończeniem postępowania. Zgoda oskarżonego na odstąpienie od oskarżania nie jest wymagana, jeżeli oskarżyciel prywatny odstąpi od oskarżenia przed rozpoczęciem przewodu sądowego na pierwszej rozprawie głównej.

7. Zasada kontradiktoryjności

Zasada kontradiktoryjności wyraża dyrektywę, według której proces powinien się toczyć przed niezawisłym sędzią w drodze sporu równoprawnych stron. Wiąże się ona zatem z zasadą równości stron wobec prawa. Mamy tutaj do czynienia z rozdzieleniem funkcji procesowych: oskarżania, obrony i orzekania. Każda z tych funkcji należy do innego podmiotu.

Przeciwieństwem zasady kontradiktoryjności jest zasada śledcza. Zgodnie z tą zasadą, zwaną także zasadą inkwizycyjności, w procesie nie występują strony, a funkcje oskarżycielskie, obrończe i orzecznicze skumulowane są w rękach jednego podmiotu, któremu został podporządkowany cały proces (T. Grzegorzczak, J. Tylman, *Polskie postępowanie...*, s. 114–115).

Należy odnotować, że w polskim modelu postępowania karnego postępowanie jurysdykcyjne (sądowe) toczy się według zasady kontradiktoryjności, ponieważ składają się na niego trzy odrębne podmioty, z których każdy wykonuje swoje funkcje. Występują tutaj bowiem zarówno oskarżyciel, jak i oskarżony, którzy dochodzą swoich racji przed niezawisłym sądem.

W postępowaniu przygotowawczym natomiast ustawodawca dał pierwszeństwo zasadzie śledczej, ponieważ to prowadzący postępowanie przygotowawcze decyduje arbitralnie o wszystkich najistotniejszych kwestiach dotyczących tego postępowania. Chociaż postępowanie przygotowawcze nie zapewnia pełnej kontradiktoryjności, to jednak podejmowany w zakresie przyznanych mu przez Kodeks postępowania karnego uprawnień może podejmować obronę w ramach działań o charakterze kontradiktoryjnym, mając jako przeciwników procesowych prokuratora (ewentualnie inny organ procesowy, np. Policję) oraz pokrzywdzonego i jego pełnomocnika, jeżeli go ustanowił. Warto dostrzec, że w ramach czynności sądowych wykonywanych przez sąd w postępowaniu przygotowawczym prokurator jest stroną, co sprawia, iż postępowanie to spełnia warunki prowadzenia sporu między prokuratorem a podejrzanym (R. Kmiecik, E. Skrętowicz, *Proces karny. Część ogólna*, Warszawa 2006, s. 88–89). Przykładami takiego postępowania są np. wniosek o umieszczeniu podejrzanego na obserwacji sądowo-psychiatrycznej czy wniosek o umorzenie postępowania i zastosowanie środków zabezpieczających.

8. Zasada legalizmu

Zgodnie z zasadą legalizmu organ, który jest powołany do ścigania przestępstw (np. prokuratura, Policja, Agencja Bezpieczeństwa Wewnętrznego), jest zobowiązany do wszczęcia i przeprowadzenia postępowania przygotowawczego, a oskarżyciel publiczny w przypadku przestępstw ściganych z urzędu (zasada legalizmu nie dotyczy przestępstw ściganych z oskarżenia prywatnego) także do wniesienia i popierania oskarżenia (art. 10 § 1 k.p.k.). Istota zasady legalizmu polega na tym, że przestępstwa ścigane z urzędu nie tylko mogą, ale i wręcz muszą być ścigane przez prokuraturę, Policję i inne organy ścigania. Na organach tych spoczywa ustawowy obowiązek wszczęcia postępowania o przestępstwa ścigane z urzędu, jeżeli tylko zachodzi uzasadnione podejrzenie popełnienia takiego przestępstwa (R. Kmiecik, E. Skrętowicz, *Proces karny...*, s. 71–72). Zasada legalizmu odnosi się nie tylko do wszczęcia postępowania, lecz także do jego kontynuacji, czyli wniesienia oskarżenia – jeżeli istnieją ku temu podstawy – i jego dalszego popierania przed sądem.

Działanie zasady legalizmu rozciąga się również na przestępstwa ścigane na wniosek. Należy bowiem podkreślić, iż w sprawach o przestępstwa ścigane na wniosek postępowanie z chwilą złożenia wniosku toczy się z urzędu (art. 12 § 1 k.p.k.). Wniosek o ściganie może być złożony na każdym etapie postępowania, w tym także w postępowaniu odwoławczym, a nawet po jego prawomocnym umorzeniu, o ile nie nastąpiło przedawnienie karalności przestępstwa ściganego na wniosek (wyrok SN z 20.04.2016 r., III KK 452/15, LEX nr 2043746). Skoro w przypadku złożenia wniosku o ściganie postępowanie toczy się z urzędu, to zaczyna działać zasada legalizmu i powstaje prawny obowiązek ścigania tych przestępstw przez państwowe organy ścigania (zob. B. Bienkowska, P. Kruszyński, C. Kulesza, P. Piszczek, *Wykład prawa karnego procesowego*, Białystok 2003, s. 41). Podmiotem uprawnionym do złożenia wniosku o ściganie jest pokrzywdzony lub osoba uprawniona do złożenia w jego imieniu przedmiotowego wniosku (zob. art. 51 i 52 k.p.k.). W przypadku przestępstw ściganych na wniosek zasada legalizmu ma jednak pewne ograniczenia, a mianowicie obowiązujące przepisy przewidują możliwość cofnięcia wniosku o ściganie. Można to uczynić w stadium postępowania przygotowawczego (dochodzenia lub śledztwa) za zgodą prokuratora, a w postępowaniu sądowym – za zgodą sądu. W postępowaniu jurysdykcyjnym cofnięcie wniosku o ściganie jest ograniczone czasem (nie dotyczy to postępowania przygotowawczego) i może nastąpić do rozpoczęcia przewodu sądowego na pierwszej rozprawie głównej. Oznacza to, że w postępowaniu sądowym można cofnąć wniosek o ściganie najpóźniej tuż przed odczytaniem aktu oskarżenia, ponieważ – jak wynika to z przepisu art. 385 § 1 k.p.k. – przewód sądowy rozpoczyna się od odczytania przez oskarżyciela aktu oskarżenia. Jednak gdyby już wcześniej nastąpiło otwarcie przewodu sądowego, np. wyrok na skutek apelacji został uchylony lub na skutek zmiany składu orzekającego sąd rozpoczął procedowanie od początku, to w takim układzie procesowym nie jest możliwe skuteczne cofnięcie wniosku o ściganie, gdyż nie zostanie wówczas zachowany wymóg z art. 12 § 3 k.p.k. dotyczący „rozpoczęcia przewodu sądowego na pierwszej rozprawie głównej”. Ponowne złożenie wniosku w przypadku jego wcześniejszego cofnięcia jest niedopuszczalne (zob. art. 12 § 3 k.p.k.).

Przeciwnieństwem zasady legalizmu jest zasada oportunistu, zgodnie z którą organ procesowy może nie przeprowadzać postępowania i nie doprowadzić do oskarżenia, nawet gdyby istniały zarówno prawne, jak i faktyczne przesłanki postawienia konkretnej osoby w stan oskarżenia. Zasada ta obowiązuje m.in. w USA, gdzie na skutek porozumienia oskarżyciela z obrońcą możliwe jest nieoskarżenie danej osoby o jakiegokolwiek przestępstwa.

W polskim systemie prawnym funkcjonuje zasada legalizmu, od której jednak istnieją wyjątki. Dotyczą one m.in. umorzenia absorpcyjnego, polegającego na umorzeniu postępowania zamiast wniesienia aktu oskarżenia w sprawie o występki zagrożony karą pozbawienia wolności do 5 lat, jeżeli orzeczenie wobec oskarżonego kary byłoby oczywiście niecelowe ze względu na rodzaj i wysokość kary prawomocnie orzeczonej za inne przestępstwo (art. 11 k.p.k.). Kolejnym odstępstwem od zasady legalizmu jest

przewidziana przepisem art. 336 § 1 k.p.k. możliwość złożenia przez prokuratora zamiast aktu oskarżenia wniosku o warunkowe umorzenie postępowania, jeżeli tylko zachodzą przesłanki wydania takiego orzeczenia.

9. Zasada domniemania niewinności

Zasada domniemania niewinności stanowi jedną z podstawowych zasad demokratycznych systemów prawnych. Obowiązuje ona również od wielu lat w polskim systemie prawa karnego procesowego i stanowi dyrektywę, zgodnie z którą oskarżonego uważa się za niewinnego dopóty, dopóki jego wina nie zostanie udowodniona i stwierdzona prawomocnym wyrokiem (art. 5 § 1 k.p.k.). W myśl tej zasady podejrzany w postępowaniu przygotowawczym, a oskarżony w postępowaniu sądowym korzysta z domniemania niewinności, nawet jeżeli zgromadzone w sprawie dowody przemawiają za jego winą, uzasadniając wszczęcie postępowania, postawienie zarzutów, a nawet zastosowanie najostrejszego środka zapobiegawczego, jakim jest tymczasowe aresztowanie (R. Kmiecik, E. Skrętowicz, *Proces karny...*, s. 94–95).

O szczególnym charakterze tej zasady świadczy fakt, iż wynika ona z Konstytucji RP, która w art. 42 ust. 3 wprost stanowi, że każdego uważa się za niewinnego dopóty, dopóki jego wina nie zostanie stwierdzona prawomocnym wyrokiem sądu. Także przepisy umów międzynarodowych, których Polska jest stroną, bardzo silnie akcentują zasadę domniemania niewinności. Warto w tym miejscu chociażby wspomnieć o Konwencji o ochronie praw człowieka i podstawowych wolności z 4.11.1950 r. (Dz.U. z 1993 r. Nr 61, poz. 284 ze zm.), która w przepisie regulującym kwestie dotyczące prawa strony do rzetelnego procesu stanowi, że każdego oskarżonego o popełnienie czynu zagrożonego karą uważa się za niewinnego do czasu udowodnienia mu winy zgodnie z ustawą (zob. art. 6 ust. 2 tej Konwencji). Także w art. 14 ust. 2 Międzynarodowego Paktu Praw Obywatelskich i Politycznych z 19.12.1966 r. (Dz.U. z 1977 r. Nr 38, poz. 167) mowa jest o tym, że każda osoba oskarżona o popełnienie przestępstwa ma prawo być uważana za niewinną aż do udowodnienia jej winy zgodnie z ustawą.

Zasada domniemania niewinności oznacza, iż tylko prawomocny wyrok skazujący zmienia status oskarżonego na skazanego. Dopóki zatem nie dojdzie do uprawomocnienia się wydanego przez sąd wyroku skazującego, nie można mówić o konkretnej osobie jako skazanej za zarzucane jej czyny. Samo postawienie zarzutu czy nawet wniesienie aktu oskarżenia nie może powodować, że dana osoba będzie traktowana jako winna zarzucanych jej czynów. Wydanie postanowienia o postawieniu zarzutów powoduje bowiem, iż osoba taka z tą chwilą staje się podejrzanym (art. 71 § 1 k.p.k.), a wniesienie aktu oskarżenia lub wniosku o warunkowe umorzenie postępowania sprawia, że staje się ona oskarżonym (art. 71 § 2 k.p.k.). Za sprawcę prawomocnie skazanego uważa się zaś osobę prawomocnie skazaną, co jednoznacznie wynika zarówno z przepisu art. 5 § 1 k.p.k., jak i art. 42 ust. 3 Konstytucji RP. Zasada domniemania

niewinności oznacza dla sądu nakaz traktowania oskarżonego jak osoby niewinnej. Wynika więc z tego, iż istnienie domniemania niewinności nie wymaga żadnego dowodzenia, niezbędne zaś jest dowodzenie w celu obalenia tego domniemania. Wiąże się to z ciężarem dowodzenia (zob. rozdział I, pkt 3).

Patrząc przez pryzmat omawianej zasady procesowej na opinię sporządzaną przez biegłych, należy wskazać, że biegli wypowiadający się co do stanu zdrowia psychicznego podejrzanego (oskarżonego) powinni unikać stwierdzeń, których treść wskazywałaby na winę. Innymi słowy, biegli, którzy sporządzają opinię na rzecz organów procesowych, powinni przedstawić ją w sposób wariantowy, z uwzględnieniem możliwych sytuacji faktycznych oraz treści zarzutu, który postawiono podejrzanemu (oskarżonemu). Oznacza to, że istotna zmiana czynu zarzucanego podejrzanemu (oskarżonemu) dokonana przez zmianę miejsca, czasu oraz sposobu działania, a także zarzucenie podejrzanemu jeszcze innego czynu niż dotychczas będzie wymagać co najmniej opinii uzupełniającej, w której treści biegli wypowiedzą się co do stanu zdrowia psychicznego podejrzanego (oskarżonego) w kontekście nowo sformułowanych zarzutów.

Pozaprocesową konsekwencją zasady domniemania niewinności jest zakaz traktowania oskarżonego (podejrzanego) jako sprawcy przestępstwa, a w konsekwencji jako przestępcy, także w kontekście innych gałęzi prawa, np. prawa cywilnego, prawa rodzinnego, prawa pracy, prawa administracyjnego. Dopóki nie nastąpi skazanie, dopóty oskarżony (podejrzany) nie może być także traktowany przez środki masowego przekazu jako sprawca czynu zabronionego, ponieważ stanowiłoby to ewidentne naruszenie zasady domniemania niewinności. W sytuacji zatem oskarżenia o kradzież czy zabójstwo nie można sprawcy traktować jak złodzieja czy zabójcy (zob. R. Kmiecik, E. Skrętowicz, *Proces karny...*, s. 96–97).

10. Zasada tłumaczenia wszystkich wątpliwości na korzyść oskarżonego (podejrzanego)

Zasada *in dubio pro reo* stanowi dyrektywę, zgodnie z którą niedające się usunąć wątpliwości rozstrzyga się na korzyść oskarżonego (art. 5 § 2 k.p.k.). Ma ona zastosowanie tylko wówczas, gdy zostały wyczerpane wszystkie możliwości poznawcze, a mimo to w dalszym ciągu istnieją niedające się usunąć wątpliwości.

Odnosi się ona w praktyce do zagadnień związanych z ustaleniami faktycznymi, nie wolno jednak rozumieć jej jako reguły swoistego, uproszczonego traktowania wątpliwości. Jakakolwiek wątpliwość w zakresie ustaleń faktycznych powinna być wyjaśniona i usunięta przez wszechstronną inicjatywę dowodową organu procesowego i gruntowną analizę całego dostępnego materiału dowodowego. Dopiero wtedy, gdy po wykorzystaniu wszelkich istniejących możliwości wątpliwość nie zostanie usunięta, należy ją wytłumaczyć w sposób korzystny dla oskarżonego (wyrok SN z 25.06.1991 r., WR 107/91,

OSNKW 1992/1–2, poz. 14). Natomiast, w sytuacji gdy sąd, orzekając, ma do rozstrzygnięcia kwestię, której z wersji dać wiarę, powinien kierować się przy odrzuceniu jednej z nich zasadą swobodnej oceny dowodów, której granice wyznacza art. 7 k.p.k., i dopiero gdy stosując tę zasadę, po wykorzystaniu wszystkich możliwości dowodowych, sąd dojdzie do wniosku, że nie można odrzucić jednej z konkurencyjnych wersji zdarzenia, powinien zastosować zasadę *in dubio pro reo* (zob. postanowienie SN z 7.09.2006 r., II KK 173/06, OSNwSK 2006, poz. 1698). Istotą bowiem interpretowania na korzyść oskarżonego wątpliwości, których nie udało się usunąć, są dwa elementy:

- 1) musi powstać wątpliwość mająca charakter nieusuwalny;
- 2) wątpliwość tego rodzaju musi powstać u organu procesowego (zob. postanowienie SN z 5.07.2006 r., V KK 72/06, OSNwSK 2006, poz. 1349).

Należy się zastanowić nad tym, czy zasada tłumaczenia wątpliwości na korzyść oskarżonego odnosi się wyłącznie do niedających się usunąć wątpliwości odnoszących się do stanu faktycznego, czy też może mieć również zastosowanie do pojawiających się w procesie stosowania prawa wątpliwości natury interpretacyjnej, odnoszących się bezpośrednio do stosowanych przepisów prawa.

W doktrynie funkcjonuje pogląd, zasługujący na uwzględnienie, że przedmiotowa zasada odnosi się zarówno do wątpliwości natury faktycznej, co w rzeczywistości ma najczęściej miejsce, jak i do wątpliwości o charakterze prawnym. Przyjmuje się, że gdy pojawiają się wątpliwości natury prawnej, których nie można usunąć przez zastosowanie reguł interpretacyjnych, ponieważ mimo wyczerpania wszelkich możliwości, jakie daje zastosowanie poszczególnych rodzajów wykładni, dana kwestia prawna nadal pozostaje sporna, należy – stosując zasadę *in dubio pro reo* – przyjąć dla oskarżonego wersję interpretacyjną najkorzystniejszą (T. Grzegorzczak, J. Tylman, *Polskie postępowanie...*, s. 145 i literatura tam powołana).

Warto w tym miejscu odnotować pogląd Sądu Najwyższego, wyrażony w wyroku z 6.12.2006 r., III KK 181/06 (OSNKW 2007/2, poz. 16), że zasadę *in dubio pro reo* w odniesieniu do zagadnienia prawnego należy ujmować w relacji do zagadnienia sprecyzowanego tylko abstrakcyjnie. Wykładnia każdego przepisu powinna być bowiem jednolita i mieć walor ogólnie obowiązujący, a nie zmienna i dostosowana każdorazowo do indywidualnego interesu danej strony.

Chociaż co do zasady trudno jest się nie zgodzić z poglądem, że wykładnia każdego przepisu powinna być jednolita, to jednak aprobata tego stanowiska nie wyklucza jednocześnie stosowania zasady *in dubio pro reo* do wątpliwości natury prawnej. Stosowanie bowiem w prawidłowy sposób tej zasady nie powinno naruszyć reguły dotyczącej jednolitości stosowanej wykładni prawa.

Niedające się usunąć wątpliwości mogą zachodzić nie tylko w procesie decyzyjnym sądu, lecz także biegłego psychiatry, psychologa czy też seksuologa sporządzających

opinię na zlecenie właściwego organu procesowego. Wprawdzie zasada tłumaczenia wątpliwości na korzyść oskarżonego (*in dubio pro reo*) odnosi się do wątpliwości, jakie mogą powstać po stronie organu procesowego (np. sądu, prokuratora) przede wszystkim w trakcie ustalania stanu faktycznego, to jednak jeżeli w trakcie sporządzania opinii przez biegłego powstałaby wątpliwość co do określonej kwestii, której w żaden sposób nie dałoby się usunąć, to zaistniała okoliczność powinna być podniesiona w treści sporządzonej opinii, co w praktyce powinno mieć miejsce w jej wnioskach końcowych.

W trakcie ustalania stanu faktycznego może mieć miejsce sytuacja sprowadzająca się do tego, iż wady mogą wystąpić zarówno po stronie dowodów obciążających, jak i odciażających. W takim razie ułomności dowodów obciążających nie można w żadnym wypadku stawiać na równi z ułomnościami pojawiającymi się po stronie dowodów odciażających. Ze względu na to, że warunkiem *sine qua non* skazania oskarżonego jest udowodnienie popełnienia przezeń czynu przestępnego, sprzeczności w sferze dowodów odciażających nigdy nie są równoważne ze sprzecznościami w zakresie dowodów obciążających. Jeżeli te ostatnie są „wewnętrznie spreczne”, to zasadnicze i samoistne znaczenie ma to, czy *in concreto* zakres i charakter tych sprzeczności nie wyłączają w ogóle możliwości uznania owych dowodów za podstawę skazania (wyrok SN z 28.09.1995 r., III KRN 88/95, OSNKW 1995/11–12, poz. 77).

Jak słusznie zauważył Sąd Najwyższy, dla oceny, czy nie został naruszony zakaz *in dubio pro reo*, nie są miarodajne wątpliwości zgłaszane przez stronę, ale jedynie to, czy orzekające w sprawie sądy rzeczywiście powzięły wątpliwość co do treści ustaleń faktycznych lub wykładni prawa i wobec braku możliwości ich usunięcia rozstrzygały je na niekorzyść oskarżonego, względnie to, czy w świetle realiów konkretnej sprawy wątpliwości takie powinny były powziąć (postanowienie SN z 27.11.2013 r., V KK 293/13, LEX nr 1396630).

Podsumowując niniejsze rozważania, należy wskazać, iż reguła *in dubio pro reo* – po pierwsze – nie dotyczy wątpliwości stron, po drugie – ma zastosowanie tylko wówczas, gdy po przeprowadzeniu w zgodzie z regułami prawa procesowego wszystkich istotnych dowodów, a następnie ich wszechstronnej ocenie w zgodzie z zasadami logiki i życiowego doświadczenia (art. 7 k.p.k.) zaistnieją co najmniej dwie równie możliwe wersje w zakresie ustaleń faktycznych. Dopiero w tej ostatniej sytuacji sąd powinien za podstawę ustaleń wybrać wersję najbardziej korzystną dla oskarżonego (postanowienie SN z 9.12.2016 r., IV KK 378/16, LEX nr 2188230).

11. Zasada prawa do obrony

Zasada prawa do obrony jest zasadą skodyfikowaną, która wynika wprost z treści przepisu art. 6 k.p.k. i stanowi dyrektywę, zgodnie z którą oskarżonemu (podejrzanemu) przysługuje prawo do obrony w toczącym się postępowaniu (dotyczy to wszystkich stadiów postępowania), co może czynić zarówno samodzielnie, jak i przy pomocy

swojego obrońcy. Zasada ta znajduje oparcie także w przepisach Konstytucji RP oraz normach prawa międzynarodowego ratyfikowanego przez Polskę. Zgodnie z art. 42 Konstytucji RP każdy, przeciw komu prowadzone jest postępowanie karne, ma prawo do obrony we wszystkich stadiach postępowania. Może on w szczególności wybrać obrońcę lub na zasadach określonych w ustawie korzystać z obrońcy z urzędu. W podobny sposób prawo do obrony definiuje art. 6 ust. 3 lit. c EKPC, a mianowicie każdy oskarżony o popełnienie czynu zagrożonego karą ma m.in. prawo bronięcia się osobiście lub przez ustanowionego przez siebie obrońcę, a jeśli nie ma wystarczających środków na pokrycie kosztów obrony – do bezpłatnego korzystania z pomocy obrońcy wyznaczonego z urzędu, gdy wymaga tego dobro wymiaru sprawiedliwości. Zasada prawa do obrony wynika również z Międzynarodowego Paktu Praw Obywatelskich i Politycznych (zob. art. 14 ust. 3 lit. d Paktu).

Mówiąc o prawie do obrony oskarżonego, należy odróżnić obronę formalną od obrony materialnej. Obrona formalna sprowadza się do możliwości korzystania przez oskarżonego (podejrzanego) z pomocy obrońcy, który może być także ustanowiony z urzędu, jeżeli zajdą ku temu przewidziane prawem przesłanki. Obrona materialna polega natomiast na podejmowaniu przez oskarżonego lub jego obrońcę czynności zmierzających do jego uniewinnienia lub co najmniej ograniczenia odpowiedzialności lub grożącej mu kary. Obronę materialną można realizować przez składanie wyjaśnień przez samego oskarżonego (podejrzanego) czy też przez wykazanie inicjatywy dowodowej. Realizując prawo do obrony, oskarżony (podejrzany) może składać nieprawdziwe wyjaśnienia. Jednak gdy oskarżony (podejrzany), składając fałszywe wyjaśnienia, czyni to nie w celu realizacji prawa do obrony, lecz np. w celu skierowania odpowiedzialności karnej na inną osobę, to właściwe byłoby pociągnięcie go do odpowiedzialności za takie zachowanie, ponieważ prawo do obrony nie może w żadnym wypadku służyć do realizacji bezprawnych zachowań.

Warto w tym miejscu zwrócić uwagę na wyrok Sądu Najwyższego z 9.02.2004 r., V KK 194/03 (OSNKW 2004/4, poz. 42), w którym wyrażono pogląd, że prawo do obrony, o którym stanowi art. 6 k.p.k., zapewniające oskarżonemu (podejrzanemu) swobodę wypowiedzi co do zarzucanego mu czynu zabronionego, chroniące zarazem przed poniesieniem odpowiedzialności karnej z powodu ich treści, nie legalizuje innych zachowań oskarżonego o znamionach czynu zabronionego, choćby zmierzały one do uniknięcia bądź złagodzenia odpowiedzialności za czyn zarzucany. Podobnie złożenie przez oskarżonego wyjaśnień zawierających nieprawdziwy zarzut stosowania wobec niego przez funkcjonariusza organów ścigania niedozwolonych metod przesłuchania może – w przypadku spełnienia pozostałych przesłanek z art. 212 § 1 k.k. – stanowić przestępstwo zniesławienia (zob. uchwałę SN (7) z 29.06.1972 r., VI KZP 67/71, OSNKW 1972/10, poz. 150).

Oskarżony (podejrzany) nie ponosi natomiast odpowiedzialności za złożenie fałszywych zeznań w sytuacji, gdy zebrane w sprawie dowody uzasadniają dostatecznie

podejrzenie popełnienia przez konkretną osobę określonego czynu zabronionego (zob. art. 313 § 1 k.p.k.), a mimo to zamiast wydać postanowienie o przedstawieniu zarzutów i przesłuchać ją w charakterze podejrzanego, organ procesowy przesłuchuje daną osobę w charakterze świadka (zob. uchwały SN: z 26.04.2007 r., I KZP 4/07, OSNKW 2007/6, poz. 45; z 20.09.2007 r., I KZP 26/2007, OSNKW 2007/10, poz. 71). Chodzi o sytuację, w której chociaż istnieją podstawy do postawienia określonej osobie zarzutu popełnienia przestępstwa, nie czyni się tego, przesłuchując ją jednocześnie w charakterze świadka na okoliczność przebiegu zdarzenia. Jak wskazuje lektura akt sądowych, praktyki te nie należą niestety do rzadkości.

12. Zasada jawności

Zasada jawności stanowi dyrektywę, zgodnie z którą proces jest jawny, a ewentualne ograniczenia jawności określa ustawa (art. 355 k.p.k.). Również ta zasada znajduje swoje źródło w Konstytucji RP oraz umowach międzynarodowych. Zgodnie z art. 45 ust. 1 Konstytucji RP każdy ma prawo do sprawiedliwego i jawnego rozpoznania sprawy bez nieuzasadnionej zwłoki przez właściwy, niezależny, bezstronny i niezawisły sąd. Konstytucja RP w art. 45 ust. 2 przewiduje także możliwość wyłączenia jawności rozprawy, co może nastąpić ze względu na moralność, bezpieczeństwo państwa i porządek publiczny oraz ze względu na ochronę życia prywatnego stron lub inny ważny interes prywatny. Podobne rozwiązanie przewiduje Konwencja o ochronie praw człowieka i podstawowych wolności, która w art. 6 ust. 1 stanowi, że każdy ma prawo do sprawiedliwego i publicznego rozpatrzenia jego sprawy. Także Międzynarodowy Pakt Praw Obywatelskich i Politycznych w art. 14 ust. 1 stanowi, iż każdy ma prawo do sprawiedliwego i publicznego rozpatrzenia sprawy przez właściwy, niezależny i bezstronny sąd, ustanowiony przez ustawę.

Mówiąc o zasadzie jawności, należy dostrzec, iż w trakcie procedowania mamy do czynienia z tzw. jawnością zewnętrzną oraz wewnętrzną. Jawność zewnętrzna oznacza jawność dla ogółu obywateli i sprowadza się do tego, że poza sytuacjami, w których jawność rozprawy jest wyłączona, każda osoba pełnoletnia i nieuzbrojona może brać udział w rozprawie. Przewodniczący składu orzekającego może jednak zezwolić na obecność na rozprawie małoletniemu (np. w celach edukacyjnych) oraz osobom obowiązany do noszenia broni (np. konwojowi doprowadzającemu oskarżonego lub świadka na rozprawę). W żadnym wypadku nie mogą być jednak obecne na rozprawie osoby znajdujące się w stanie nielicującym z powagą sądu (np. w stanie nietrzeźwości) – zob. art. 356 k.p.k.

Wspomniana wcześniej jawność wewnętrzna to jawność wobec stron i uczestników postępowania karnego. Z chwilą wpłynięcia do sądu aktu oskarżenia stronom, obrońcom, pełnomocnikom i przedstawicielom ustawowym udostępnia się akta sprawy sądowej i daje możliwość sporządzenia z nich odpisów. Podmioty te mają także prawo do

zaznajomienia się z dokumentami opatrzonymi klauzulą tajności, które przechowywane są w kancelarii tajnej sądu, z wyjątkiem danych dotyczących świadka anonimowego (*incognito*). Znamienne jest także to, że w przypadku podsłuchu procesowego, czyli zarządzonego przez sąd po wszczęciu postępowania przygotowawczego, ogłoszenie postanowienia o kontroli i utrwalaniu rozmów telefonicznych osoby, której ono dotyczy, może być odroczone na czas niezbędny ze względu na dobro sprawy, lecz nie później niż do czasu prawomocnego zakończenia postępowania (art. 239 k.p.k.). Powoduje to, że stronom i ich obrońcom oraz pełnomocnikom może być nieznany materiał pochodzący z kontroli i utrwalania rozmów aż do czasu zakończenia postępowania. Wydaje się jednak, iż z punktu widzenia prawa do obrony granicznym momentem, do którego można odroczyć ogłoszenie postanowienia o kontroli i utrwalaniu rozmów telefonicznych, jest czas związany z zamknięciem przewodu sądowego. W trakcie natomiast postępowania przygotowawczego o możliwości udostępnienia akt i zakresie tego udostępnienia decyduje prokurator (zob. art. 156 § 5 i 5a k.p.k.).

Jawność zewnętrzna odnosi się do przebiegu całej rozprawy. Ogłoszenie wyroku zawsze następuje jawnie (art. 364 § 1 k.p.k.), nawet wówczas, gdy wyłączona była jawność rozprawy. W przypadku wyłączenia jawności rozprawy w całości lub w części przytoczenie powodów wyroku może nastąpić również z wyłączeniem jawności w całości lub w części (art. 364 § 2 k.p.k.).

Przepisy ustawy przewidują sytuacje, w których rozprawa toczy się z wyłączeniem jawności. Z wyłączeniem jawności poza sytuacjami, o których mowa w art. 181 § 1 k.p.k., przesłuchuje się osoby zobowiązane do zachowania w tajemnicy informacji niejawnych o klauzuli tajności „tajne” lub „ściśle tajne”, a także zobowiązane do zachowania w tajemnicy informacji niejawnych o klauzuli tajności „zastrzeżone” lub „poufne” lub tajemnicy związanej z wykonywaniem zawodu lub funkcji oraz osoby obowiązane do zachowania tajemnicy notarialnej, adwokackiej, radcy prawnego, doradcy podatkowego, lekarskiej, dziennikarskiej lub statystycznej oraz tajemnicy Prokuraturii Generalnej (art. 181 § 1 k.p.k.).

Z mocy prawa niejawna jest rozprawa, która dotyczy:

- 1) wniosku prokuratora o umorzenie postępowania z powodu niepoczytalności sprawcy i o zastosowanie środka zabezpieczającego;
- 2) sprawy o pomówienie lub znieważenie; na wniosek pokrzywdzonego rozprawa odbywa się jednak jawnie (art. 359 k.p.k.).

Sąd może wyłączyć jawność rozprawy w całości albo w części, jeżeli jawność mogłaby:

- 1) wywołać zakłócenie spokoju publicznego;
- 2) obrażać dobre obyczaje;
- 3) ujawnić okoliczności, które ze względu na ważny interes państwa powinny być zachowane w tajemnicy;
- 4) naruszyć ważny interes prywatny (art. 360 § 1 pkt 1 k.p.k.).

Sąd może wyłączyć jawność całości lub części rozprawy także na żądanie osoby, która złożyła wniosek o ściganie (art. 360 § 1 pkt 3 k.p.k.). Może również wyłączyć jawność całości albo części rozprawy (fakultatywnie), jeżeli choćby jeden z oskarżonych jest nieletni oraz na czas przesłuchania świadka, który nie ukończył 15 lat (art. 360 § 1 pkt 2 k.p.k.). Znamienne jest jednak to, że jeżeli prokurator sprzeciwi się wyłączeniu jawności, w sytuacji gdy wyłączenie jawności przez sąd ma charakter fakultatywny, rozprawa odbywa się jawnie (art. 360 § 2 k.p.k.).

Niejawna jest też rozprawa, podczas której następuje odczytanie zeznań świadka *incognito* (art. 393 § 4 k.p.k.).

W tym miejscu warto odnotować, że biegli psychiatrzy, psycholodzy oraz seksuolodzy w zakresie, w jakim są zobowiązani do przestrzegania tajemnicy lekarskiej, mogą złożyć zeznania dopiero po zwolnieniu ich z obowiązku zachowania tajemnicy (zob. art. 180 § 2 k.p.k.). W takiej sytuacji sąd przesłuchuje biegłego z wyłączeniem jawności.

W przypadku gdy sąd proceduje z wyłączeniem jawności, wszyscy obecni na rozprawie, nie wyłączając członków składu orzekającego, mają obowiązek zachowania w tajemnicy okoliczności ujawnionych na rozprawie toczącej się z wyłączeniem jawności. O obowiązku tym poucza obecnych na rozprawie przewodniczący składu orzekającego (art. 362 k.p.k.). Kto rozpowszechnia publicznie wiadomości z rozprawy sądowej prowadzonej z wyłączeniem jawności, podlega karze grzywny, karze ograniczenia wolności albo pozbawienia wolności do lat 2 (art. 241 § 2 k.k.).

13. Zasada ciężaru dowodzenia w procesie karnym

W polskim modelu postępowania karnego ciężar dowodzenia spoczywa na oskarżycielu (publicznym, prywatnym, posiłkowym). Ciężar dowodzenia nie obciąża oskarżonego i jego obrońcy. Taki punkt widzenia jest konsekwencją zasady domniemania niewinności. W literaturze zasadnie podnosi się, że oskarżony nie tylko nie musi udowadniać swojej niewinności, lecz także nie ponosi negatywnych konsekwencji nieudowodnienia własnych twierdzeń. Udowodnienie popełnienia przez oskarżonego zarzucanego mu czynu spoczywa generalnie na oskarżycielu, który taki zarzut stawia (T. Grzegorzczak, J. Tylman, *Polskie postępowanie...*, s. 146).

Od ciężaru dowodzenia należy odróżnić obowiązek dowodzenia (zob. T. Grzegorzczak, J. Tylman, *Polskie postępowanie...*, s. 147). W polskim modelu postępowania karnego dowody przeprowadza się nie tylko na wniosek stron, lecz także z urzędu (art. 167 k.p.k.). Znamienne dla naszego modelu jest także to, że przewodniczący składu orzekającego, kierując rozprawą, nie tylko czuwa nad jej prawidłowym przebiegiem, lecz także baczny, aby zostały wyjaśnione wszystkie istotne okoliczności sprawy (art. 366 § 1 k.p.k.). Oznacza to, że przy biernej postawie stron, co niejednokrotnie ma miejsce,

na sądzie będzie spoczywał obowiązek wyjaśnienia wszystkich istotnych okoliczności. Prowadzenie jednak przez sąd postępowania dowodowego z urzędu wymaga, aby sąd postępował zgodnie z zasadą obiektywizmu, ponieważ w innym wypadku może narazić się na zarzut naruszenia zasady bezstronności, co może skutkować wnioskiem o wyłączenie sędziego od rozpoznania sprawy.

Literatura

- Augustyniak B., Eichstaedt K., Kurowski M., Świecki D., *Kodeks postępowania karnego. Komentarz*, t. 1, red. D. Świecki, Warszawa 2013
- Bergel T., *Jaka skargowość? Wpływ instytucji cofnięcia aktu oskarżenia na zasadę skargowości w znowelizowanej procedurze karnej*, „Palestra” 2015/1–2
- Bielski B., *Konfabulacje a ocena zeznań świadka w procesie karnym*, Prok. i Pr. 2001/6
- Bielski B., *Psychologiczna analiza treści zeznań w procesie karnym*, Prok. i Pr. 2000/12
- Bieńkowska B.T., *Równouprawnienie stron procesowych w systemie zasad polskiego procesu karnego*, WPP 2005/4
- Bieńkowska B.T., *Spór stron przed sądem w świetle zasady jawności*, WPP 1997/3–4
- Bieńkowska B., Kruszyński P., Kulesza C., Piszczek P., *Wykład prawa karnego procesowego*, Białystok 2003
- Błoński M., Najman B., *Umorzenie postępowania wskutek cofnięcia aktu oskarżenia*, St. Pr.-Ek. 2014/94
- Bogucki O., Zieliński M., *Zasada bezstronności – art. 4 k.p.k. a podstawy środka odwoławczego*, „Palestra” 2009/11–12
- Bransztetel M., *Zasada domniemania niewinności a media*, Prok. i Pr. 2006/9
- Chojniak Ł., *O zasadzie prawdy materialnej w procesie karnym w świetle Konstytucji RP*, PiP 2013/9
- Cieślak M., *Polska procedura karna*, Warszawa 1984
- Cora S., *Zasada legalizmu ścigania a zawiadomienie o przestępstwie*, PiP 2010/10
- Daszkiewicz W., *Proces karny. Część ogólna*, Poznań 1995
- Drajewicz D., *Kontrydiktoryjność procesu przed sądem I instancji w znowelizowanym KPK*, M. Prawn. 2014/21
- Duży J., *Zasada legalizmu a cele procesu karnego*, PiP 2011/2
- Gadomska-Radel A., *Ocena wiarygodności zeznań dzieci*, Prok. i Pr. 2010/11
- Gierula I., *Obrońca a kłamstwo. Uwagi na tle karnoprawnych granic wykonywania obrony*, PS 2012/9
- Goss M., *Cofnięcie aktu oskarżenia przez oskarżyciela publicznego*, Prok. i Pr. 2014/3
- Grzegorzczak T., Tylman J., *Polskie postępowanie karne*, Warszawa 2005
- Gurgul J., *Jeszcze w sprawie roli biegłego w postępowaniu karnym*, Prok. i Pr. 2006/2
- Gurgul J., *O swobodnej ocenie opinii biegłego*, Prok. i Pr. 2013/10
- Gurgul J., *Ocena dowodów w postępowaniu przygotowawczym*, Prok. i Pr. 2001/9
- Gurgul J., *Ocena opinii biegłego*, NP 1990/4–6
- Izydorczyk J., *Jawność rozprawy głównej w procesie karnym (art. 357 k.p.k.)*, PS 2004/2
- Jankowski W., *Zasada domniemania niewinności – dlaczego praktyka tak różni się od teorii*, cz. 1, „Palestra” 2013/9–10
- Jankowski W., *Zasada domniemania niewinności – dlaczego praktyka tak różni się od teorii*, cz. 2, „Palestra” 2013/11–12
- Janusz-Pohl B., *Uwagi na marginesie książki Jana Jodłowskiego „Zasady prawdy materialnej w postępowaniu karnym. Analiza w perspektywie funkcji prawa karnego”* Warszawa 2015, „Ius Novum” 2016/3

- Jezusek A., *Zastosowanie reguły in dubio pro reo przy rozstrzyganiu zagadnień prawnych*, PiP 2012/6
- Jodłowski J., *Wpływ ograniczenia inicjatywy dowodowej sądu na realizację zasady prawdy materialnej w postępowaniu karnym*, CzPKiNP 2012/2
- Juchacz W., *Okoliczności sprzyjające pomyłkom sądowym w zakresie ustaleń faktycznych*, Prok. i Pr. 2004/5
- Kaczor R., *Etapy i kryteria oceny opinii biegłego w postępowaniu karnym*, „Prokurator” 2010/1–2
- Kaczor R., *Stopnie prawdopodobieństwa a ocena dowodów w postępowaniu karnym*, PS 2009/7–8
- Karczmarska D., *Zasada prawdy materialnej po nowelizacji k.p.k. na tle innych zasad prawa karnego procesowego*, „Studia Iuridica Lublinensia” 2016/25
- Kmieciak R., Skrętowicz E., *Proces karny. Część ogólna*, Warszawa 2006
- Kordik A., *Prawo do obrony*, NKPK 1998/3
- Kotowski W., *Wartość dowodowa opinii biegłego. Opinia pełna*, cz. 2, „Palestra” 2011/11–12
- Krawiec A.Z., *Zasada in dubio pro reo w świetle orzecznictwa Sądu Najwyższego*, „Prokurator” 2006/4
- Kucharczyk M., *Pomówienie jako szczególny rodzaj „wyjaśnień” oskarżonego*, PS 2005/4
- Leciak M., *Wyłączenie jawności rozprawy z uwagi na ochronę tajemnicy państwowej w procesie karnym*, PiP 2007/2
- Orfin A., *Sprawność postępowania karnego w świetle zasady prawdy materialnej i zasady bezpośredniości*, „Ius Novum” 2012/3
- Paprzycki L.K., *Kryteria oceny opinii biegłego psychiatry i psychologa w postępowaniu karnym*, „Palestra” 1999/11
- Paprzycki L.K., *Przedmiot opiniowania psychiatrycznego i psychologicznego w postępowaniu karnym – wybrane zagadnienia*, GSP 2003/2
- Paprzycki L.K., *Udział biegłego psychologa w polskim procesie karnym*, „Palestra” 1998/11–12
- Piekarska K.M., *Naruszanie zasady jawności w „sądach tajnych”*, St. Iur. 1995/27
- Pływaczewski E.W., Szymański S.T., *Zasada legalizmu w praktyce wymiaru sprawiedliwości (wybrane zagadnienia procesu karnego)*, PiP 2016/11
- Rogalski M., *Zasada ne bis in idem w polskim procesie karnym*, St. Prawn. 2007/2
- Ślupska-Uczkiewicz B., *Zasada domniemania niewinności fundamentem rzetelnego procesu karnego*, „Palestra” 2007/3–4
- Stefański R.A., *Tajemnica przesłuchania z wyłączeniem jawności*, Prok. i Pr. 2003/11
- Stocka K., *Domniemanie niewinności w postępowaniu karnym a środki masowego przekazu*, NKPK 2002/10
- Stocka K., *Dostęp dziennikarzy do akt sądowych jako przejaw zasady jawności w postępowaniu karnym*, NKPK 2001/8
- Stypuła S., *Udział publiczności w posiedzeniach sądu I instancji*, M. Prawn. 2007/21
- Świecki D., *Bezpośredniość czy pośredniość w polskim procesie karnym*, Warszawa 2013
- Tęcza A.M., *Obserwacja psychiatryczna w świetle zasady domniemania niewinności*, NKPK 2008/23
- Tęcza-Paciorek A.M., *Aksjologiczne podstawy obowiązywania zasady domniemania niewinności*, „Ius Novum” 2010/2
- Waltoś S., *Proces karny. Zarys systemu*, Warszawa 2003
- Witkowska K., *Biegły w postępowaniu karnym*, Prok. i Pr. 2013/1
- Witkowska K., *Dowody w procesie karnym a realizacja celów postępowania karnego*, PS 2011/3
- Wójcicka B., *Jawność postępowania sądowego w polskim procesie karnym*, Łódź 1989
- Zajac D., *Głosowanie nad winą oskarżonego a zasada in dubio pro reo*, „Palestra” 2014/7–8

Rozdział II

ZASADY ODPOWIEDZIALNOŚCI KARNEJ (ZAGADNIENIA WYBRANE)

1. Uwagi wstępne

Zasady odpowiedzialności karnej to podstawowe reguły, które odnoszą się do kwestii odpowiedzialności karnej osoby za popełnione przestępstwa (zbrodnie lub występki). Wynikają one z części ogólnej Kodeksu karnego, a niektóre z nich – mające zasadnicze znaczenie dla odpowiedzialności karnej – mają swoje źródło w Konstytucji RP oraz umowach międzynarodowych ratyfikowanych przez Polskę. Wśród najważniejszych zasad regulujących kwestię odpowiedzialności karnej wymienić należy:

- 1) *nullum crimen sine lege* (nie ma przestępstwa bez ustawy – zob. art. 1 § 1 k.k.);
- 2) *nullum crimen sine periculo sociali* (nie ma przestępstwa bez społecznej szkodliwości czynu – zob. art. 1 § 2 k.k.);
- 3) *nullum crimen sine culpa* (nie ma przestępstwa bez winy – zob. art. 1 § 3 k.k.);
- 4) *lex retro non agit* (ustawa nie działa wstecz – zob. art. 4 § 1 k.k.);
- 5) *nullum crimen sine lege scripta* (z zasady tej wynika, że źródłem norm prawa karnego może być prawo pisane zawarte w ustawie albo aktach prawnych o randze ustawy);
- 6) *nullum crimen sine lege certa* (z zasady tej wynika, iż ustawowy zapis czynu zabronionego powinien być na tyle precyzyjny, aby obywatel nie miał wątpliwości, kiedy jego zachowanie jest karalne);
- 7) *nullum crimen sine lege praevia* (zasada ta formułuje zakaz stanowienia wstecznego działania przepisów, które tworzą nowe typy przestępstw lub zaostrzają wymiar kary wobec przestępstw już istniejących);
- 8) zasada humanitaryzmu w zakresie stosowanych kar i środków karnych, a mianowicie kary oraz środki karne przewidziane w ustawie karnej stosuje się z uwzględnieniem zasady humanitaryzmu, w szczególności z poszanowaniem godności człowieka (art. 3 k.k.).

Z art. 42 ust. 1 Konstytucji RP wynika, że odpowiedzialności karnej podlega tylko ten, kto dopuścił się czynu zabronionego pod groźbą kary przez ustawę obowiązującą

w czasie jego popełnienia. Zasada ta nie stoi na przeszkodzie ukaraniu za czyn, który w czasie jego popełnienia stanowił przestępstwo w myśl prawa międzynarodowego. Zakaz karania bez podstawy prawnej wynika natomiast z art. 7 ust. 1 EKPC oraz art. 15 ust. 1 Międzynarodowego Paktu Praw Obywatelskich i Politycznych (zob. szerzej na temat zasad odpowiedzialności karnej: K. Indeck, A. Liszewska, *Prawo karne materialne. Nauka o przestępstwie, karze i środkach penalnych*, Warszawa 2002, s. 31–39; A. Zoll, *Nowa kodyfikacja karna. Zasady odpowiedzialności karnej*, Kraków 1998, s. 10–47; M. Bojarski, J. Giezek, Z. Sienkiewicz, *Prawo karne materialne. Część ogólna i szczególna*, Warszawa 2010, s. 38–47).

2. Warunki odpowiedzialności karnej

Odpowiedzialność karną ponosi ten, kto:

- 1) popełnia czyn zabroniony pod groźbą kary przez ustawę obowiązującą w czasie jego popełnienia;
- 2) dopuszcza się czynu zabronionego, którego społeczna szkodliwość jest wyższa niż znikoma;
- 3) popełnia czyn, za który w momencie jego popełnienia można przypisać winę.

Oznacza to, że aby można było ponieść odpowiedzialność karną, muszą być kumulatywnie spełnione wszystkie wspomniane powyżej przesłanki. Odpowiedzialność karną może powodować tylko ustawa uchwalona i opublikowana w Dzienniku Ustaw, która obowiązuje w chwili popełnienia czynu. W postanowieniu Sądu Najwyższego z 29.07.2009 r., I KZP 8/09 (OSNKW 2009/8, poz. 61), wskazano, że zasada *nullum crimen sine lege* oznacza, iż odpowiedzialność karną może ponieść tylko sprawca czynu zabronionego przez ustawę, nie zaś, że ustawa taka będzie zawierała opis każdego możliwego przestępnego zachowania. Nie można zatem stawiać znaku równości między sformułowaniem „czyn”, użytym w art. 1 § 1 k.k., a koniecznością stworzenia kompletnego ustawowego katalogu zachowań określających poszczególne czynności sprawcze, realizujące znamiona typów czynów zabronionych. Warto także nadmienić, że przy ocenie stopnia społecznej szkodliwości czynu sąd bierze pod uwagę rodzaj i charakter naruszonego dobra, rozmiary wyrządzonej lub grożącej szkody, sposób i okoliczności popełnienia czynu, wagę naruszonych przez sprawcę obowiązków, jak również postać zamiaru, motywację sprawcy, rodzaj naruszonych reguł ostrożności i stopień ich naruszenia (art. 115 § 2 k.k.). Aby uznać, że konkretny czyn jest przestępstwem, należy wykazać, iż naruszone zostały podstawowe wartości społeczne w stopniu wyższym niż znikomy (postanowienie SN z 27.01.2009 r., II KK 5/09, Prok. i Pr. – wkł. 2009/5, s. 6).

Zgodnie z art. 42 ust. 1 Konstytucji RP odpowiedzialności karnej podlega ten tylko, kto dopuścił się czynu zabronionego pod groźbą kary przez ustawę obowiązującą w czasie jego popełnienia. Inaczej rzecz ujmując, z wyrażonej w tym przepisie zasady określoności czynu wynika, że podstawą pociągnięcia do odpowiedzialności karnej jest

wykazanie, iż sprawca wypełnił swoim zachowaniem wszystkie znamiona ustawowe typu przestępstwa. Przy braku choćby jednego ze znamion w opisie czynu przypisanego nie jest dopuszczalne uznanie oskarżonego za winnego popełnienia zarzuconego mu przestępstwa (postanowienie SN z 1.12.2015 r., V KK 351/15, LEX nr 1938693).

Z punktu widzenia zasady *nullum crimen sine lege* istotne jest, aby czyn zabroniony był szczegółowo określony przez ustawę. Bardzo duże znaczenie ma także zakaz stosowania w prawie karnym analogii i wykładni rozszerzającej na niekorzyść sprawcy (wyrok SN z 4.04.2000 r., II KKN 335/99, Prok. i Pr. – wkł. 2000/9, poz. 1). Chociaż stosowanie analogii jest dopuszczone w prawie karnym procesowym, to już nie znajduje uzasadnienia w procesie interpretacyjnym norm prawa karnego materialnego, ponieważ mogłoby to w efekcie doprowadzić do rozszerzenia odpowiedzialności na zachowania, które nie zostały jednoznacznie stypizowane w ustawie karnej jako czyny zabronione.

W doktrynie prawa karnego pojawia się pogląd, że przestępstwem może być wyłącznie zachowanie człowieka, które ma postać czynu. Wynika z tego jednoznacznie, iż:

- 1) przestępstwo może popełnić tylko człowiek (zwierzę domowe lub żyjące na wolności nie może popełnić przestępstwa);
- 2) tylko takie zachowanie człowieka może stanowić przestępstwo, które jest czynem (M. Bojarski, J. Giezek, Z. Sienkiewicz, *Prawo karne...*, s. 78).

3. Zbrodnia i występki

Polski Kodeks karny rozróżnia dwie kategorie przestępstw: zbrodnie oraz występk. Definicja legalna tych dwóch pojęć jest zawarta w przepisie art. 7 k.k. Zbrodnią jest czyn zabroniony zagrożony karą pozbawienia wolności na czas nie krótszy niż 3 lata albo karą surowszą (art. 7 § 2 k.k.). Występkiem zaś jest czyn zabroniony zagrożony karą powyżej 30 stawek dziennych albo powyżej 5000 zł, karą ograniczenia wolności albo karą pozbawienia wolności przekraczającą miesiąc (art. 7 § 3 k.k.). Wynika z tego, iż o tym, czy konkretne przestępstwo jest zbrodnią czy występkiem, będzie decydować zagrożenie przewidziane w sankcji danego typu czynu zabronionego. Wśród zbrodni należy wymienić przede wszystkim zbrodnie: zabójstwa, gwałtu wobec małoletniego poniżej lat 15, rozboju przy użyciu broni palnej, noża lub innego podobnie niebezpiecznego przedmiotu. Najczęściej popełniane występk to: wypadek drogowy, spowodowanie uszczerbku na zdrowiu, bójka i pobicie, kradzież, włamanie. Znamienne jest to, że zbrodnię można popełnić tylko umyślnie, tzn. nie ma prawnej możliwości, aby sprawca popełnił jakąkolwiek zbrodnię z winy nieumyślnej. Odmienne przedstawia się jednak sytuacja z występkiem, który można popełnić także nieumyślnie, jeżeli ustawa tak stanowi (zob. art. 8 k.k.). Zbrodnie zagrożone są surowszą sankcją, jednak sam fakt zaliczenia danego czynu zabronionego do zbrodni lub występku nie ma wpływu na obostrzenie kary w ramach sędziowskiego wymiaru kary.

Należy podkreślić, że używane przez ustawodawcę pojęcie „ciężkie przestępstwo” (zob. np. art. 928 § 1 pkt 1 k.c.) nie może być w żadnym wypadku uznane za tożsame z określeniem „zbrodnia” wynikającym z przepisu art. 7 § 2 k.k., albowiem w konkretnych okolicznościach ciężkim przestępstwem może okazać się także występpek (zob. wyrok SA w Gdańsku z 14.06.2000 r., I ACa 262/00, OSA 2002/3, poz. 25).

Mówiąc o przestępstwach, należy wspomnieć także o wykroczeniach, które są uregulowane przede wszystkim w Kodeksie wykroczeń, a ponadto w innych ustawach szczególnych. Za wykroczenia ponosi odpowiedzialność ten, kto popełnia czyn społecznie szkodliwy, zabroniony przez ustawę obowiązującą w czasie jego popełnienia pod groźbą kary aresztu, ograniczenia wolności, grzywny do 5000 zł lub nagany (art. 1 § 1 k.w.).

4. Strona przedmiotowa czynu zabronionego

Stronę przedmiotową czynu zabronionego stanowią:

- 1) znamiona czasownikowe czynu zabronionego określające czynność sprawczą;
- 2) przedmiot czynności wykonawczej;
- 3) skutek.

Innymi słowy, strona przedmiotowa czynu zabronionego określa zabronioną przez prawo czynność sprawczą, która może przyjąć postać działania lub zaniechania. Dla przykładu warto wspomnieć, że zbrodnia zabójstwa jest przestępstwem powszechnym, a zatem może być popełniona przez każdego człowieka. Znamiona określające czynność sprawczą są ujęte w tym przestępstwie w sposób wyjątkowo zwięzły, ponieważ ograniczają się do spowodowania śmierci człowieka, przy czym ustawodawca, określając podstawowy typ przestępstwa zabójstwa, nie precyzuje bliżej sposobu działania sprawcy dokonującego zabójstwa (zob. art. 148 § 1 k.k.). Przedmiotem czynności wykonawczej jest człowiek od momentu urodzenia do chwili śmierci, skutek tego przestępstwa zaś stanowi śmierć człowieka.

W sposób o wiele bardziej skomplikowany zostały ujęte znamiona czasownikowe zbrodni rozboju. Podmiotem tego czynu zabronionego, podobnie jak przy zabójstwie, może być każdy człowiek, a zatem jest to także przestępstwo powszechne, a znamiona określające czynność sprawczą polegają na dokonaniu kradzieży cudzej rzeczy ruchomej przy użyciu broni palnej, noża lub innego podobnie niebezpiecznego przedmiotu lub środka obezwładniającego albo działania w inny sposób bezpośrednio zagrażający życiu lub wspólnie z inną osobą, która posługuje się taką bronią, przedmiotem, środkiem lub sposobem (zob. art. 280 § 2 k.k.). Przedmiotem czynności wykonawczej jest rzecz ruchoma oraz osoba (przestępstwo to ma dwa przedmioty czynności wykonawczej), a skutkiem tego przestępstwa jest dokonanie zaboru rzeczy.

5. Strona podmiotowa czynu zabronionego

Strona podmiotowa czynu zabronionego to wina i jej odcienie. Czyn zabroniony może być popełniony z winy umyślnej lub nieumyślnej oraz z tzw. winy kombinowanej, która odnosi się do przestępstw kwalifikowanych przez następstwo. O ile występki można popełnić zarówno umyślnie, jak i nieumyślnie, o tyle dopuścić się zbrodni można wyłącznie w sposób umyślny.

To, z jakiej winy (umyślnej lub nieumyślnej) oraz z jakim zamiarem (bezpośrednim lub ewentualnym) może być popełnione konkretne przestępstwo, powinno wynikać z przepisu ustawy. Wina umyślna (zob. art. 9 § 1 k.k.) może występować w jednej z dwóch postaci, a mianowicie:

- 1) zamiaru bezpośredniego – gdy sprawca ma zamiar popełnienia czynu zabronionego, czyli chce go popełnić (*dolus directus*);
- 2) zamiaru ewentualnego – gdy sprawca, przywidując możliwość popełnienia czynu zabronionego, na to się godzi (*dolus eventualis*).

Zamiar bezpośredni wiąże się nierozdzielnie z chęcią popełnienia czynu zabronionego. Chęć ta, wyrażająca aspekt woluntatywny, łączy się z aspektem intelektualnym, tj. świadomością realizacji znamion typu czynu zabronionego – nie można przecież czegoś chcieć bez wcześniejszego uświadomienia sobie przedmiotu chęci. W wypadku drugiej postaci zamiaru, tj. zamiaru wynikowego, sprawca może przewidywać, że zamiast albo obok objętego chęcią stanu rzeczy zrealizuje inny, który nie jest już objęty chęcią. Czynnikiem różniącym zamiar wynikowy od zamiaru bezpośredniego jest element woluntatywny, który ustawa określa mianem godzenia się na popełnienie czynu zabronionego (postanowienie SN z 13.05.2015 r., II KK 60/15, LEX nr 1755911).

Wina nieumyślna polega natomiast na tym, że sprawca, nie mając zamiaru popełnienia czynu zabronionego, popełnia go jednak na skutek niezachowania ostrożności wymaganej w danych okolicznościach, mimo że możliwość popełnienia tego czynu przewidywał albo mógł przewidzieć (art. 9 § 2 k.k.).

W orzecznictwie podnosi się, iż dla prawidłowego ustalenia nieumyślności nie wystarczy wskazanie ogólnej nieostrożności zachowania sprawcy. Konieczne jest bowiem wskazanie konkretnej reguły ostrożności, która została naruszona, w wyniku czego doszło do popełnienia czynu zabronionego. Dla przypisania sprawcy odpowiedzialności za przestępstwo nieumyślne nie wystarczy również – co oczywiste – samo stwierdzenie, że zachował się on nieostrożnie, niezbędne jest bowiem stwierdzenie, iż był świadom tego, że swoim zachowaniem może zrealizować znamiona czynu zabronionego (przewidywał taką możliwość) bądź też, że możliwości takiej nie przewidywał, choć mógł ją przewidzieć (postanowienie SN z 5.11.2014 r., V KK 162/14, LEX nr 1573978).